

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई – ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६/ फॅक्स : २२६३११२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या/ नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१ सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.

०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.

०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.

०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

अनुक्रमणिका

अनुक्रमणिका

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरशना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्ष्मापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ३. आक्टोबर, सन १८८०. अंक १०.

हें मासिक पुस्तक

पुणें पेठ बुधवार येथें

भाऊ गोविंद सापकर यांचे ज्ञानचक्षु छापखान्यांत
छापून प्रसिद्ध केलें.

किंमत ८ आणे.

अनुक्रमणिका

सूचना.

छापखान्याच्या गैर व्यवस्थेमुळें ह्या पुस्तकाचे अंक मागें पडले. परंतु ते सर्व सालाबाद प्रमाणें डिसेंबर सन १८८० च्या आंत निघून वाचकांस मिळतील अशी आम्हीं तजवीज केली आहे. याजकरितां ज्यां कडून वर्गणी येणें आहे त्यांणीं ती खाली प्रमाणें सत्वर पाठवावी अशी विनंती आहे.

का० सं० व्यवस्थापक.

राज्यव्यवहार-कोश.

हें पुस्तक थोड्याच दिवसानीं वर्गणीदारांस व इतरांस मिळेल. उशीर होण्याचे कारण वर लिहिल्या शिवाय दुसरें ह्मणण्यासारखें नाहीं. उशीर होत आहे याबद्दल वर्गणीदार क्षमा करतील अशी आशा आहे.

का० सं० व्यवस्थापक.

अनुक्रमणिका

विषयक्रम.

बखरी.

शिवछत्रपतींचें चरित्र................७७-८४.

नागपूरकर भोंसल्यांचे कागदपत्र.....२५-३१.

मराठी कविता.

मोरोपंत-कृत प्रश्नोत्तरमाला
व रानापुरस्थ गंगा तीर्थ-
कीर्तन व सन्मनोरथरानि व
विठ्ठलप्रणिधि व काशीस्तुती....६५-८०.

संस्कृतकाव्यें.

प्रभुवंशकाव्यम्..................१-१६.

अनुक्रमणिका

फौजेशीं युद्ध बहुत जाहलें. मोगल नामोहोरम करून हत्ती घोडे पाडाव केले. गनीमाचे वजीर निघोन गेले. ते वक्तीं सिदोजी निंबाळकर पंचहजारी वजीर राजियाचा पडला. पुढें छावणीचे दिवस. फौजा ही निघोन देशास आल्या. राजे पुरंधरास आले.[42] इतकियांत संभाजी राजे राजियाचे पुत्र ज्येष्ठ राजियावर रुसूनें[43] मोंगलाईंत गेले. ते जाऊन दिलेलखानास भेटले. मग त्यांनीं बहुत सन्मान करून चालविलें. पादशहास दिल्लीस दिलेलखानानीं लिहून पाठविलें कीं "राजियाचा पुत्र संभाजी राजा रुसून आपणा जवळ आला आहे. त्यास गौरव करून आह्मीं ठेवून घेतला आहे. तर पातशहानीं मेहरबान होऊन त्यास नांवाजावे ह्मणजे राज्यांत [44]दुई होईल. राज्यांतील लष्कर उठोन आपेंआप येईल आणि किल्ले कोट साधतील" ह्मणून लिहिलें. त्याजवरून पातशहानीं विचार केला कीं राजियाचा पुत्र आला आहे, त्यास नांवाजितां पातशाहींत फितवा करून पातशाही बुडवितील. नांवाजूं नये. हुजूर आणून कैदेंत ठेवावा. ऐसा विचार करून दिलेलखानास लिहून हुकूम पाठविला कीं, संभाजी राजियास घेऊन हुजूर येणें. असें लिहिलें तों अगोदर दिलेलखानाचा वकील पातशहा जवळ होता, त्यानीं हें वर्तमान खानास लिहून पाठविलें. तें वर्तमान खानास कळतांच संभाजी राजियास सुचना करून पळविलें. ते पळून पन्हाळियास आले. हें वर्तमान राजियास पुरंधरास कळतांच संतोष पावून पुत्राचे भेटीस पन्हाळियास आपण आले. मग पिता पुत्रांची भेट जाहली. बहुत रहस्य[45] जाहलें. त्या उपरी राजे ह्मणूं लागले कीं, "लेंकरा मला सोडूं नको. औरंग-

---

४२. "मोंगलाची फौज रणमस्तखान चालोन आला. युद्ध झालें. शिदोजी निंबाळकर राजे यांजकडील, पांच हजार फौज, तीन दिवस युद्ध केलें. रणमस्तखान यासि कैद करून आणिला. त्यासि बुडवावें तों त्याचे कुमकेस केसरसिंग व सरदारखान व बाजेउमराव असे वीस हजार फौज तीन कोसांवर राहिली. मग केसरसिंग याणें अंतरगें सांगून पाठविलें कीं, उभय पक्षीं भाऊपणा आहे. आमची गांठ पडली नाहीं तों वर तुह्मीं कूच करून जाणें. हें वर्तमान कळतांच राजे तेथून निघाले. लष्कर जडगिरी मार्गानें जावें अशी तजवीज केली ते समयीं बहिरजी जासूद याणें कबूल केलें कीं, मोंगलाचा गांठ न पडतां लष्कर घेऊन ठिकाणास जातों. साहेबीं फिकीर न करणें. तीन रात्रीं खपोन रात्रंदिवस अवकाश न करितां पा व (न ?) गड येथें लष्कर घेऊन आला. राजे बहिरजी नायकावर खुशाल झाले. त्याजकडे फाजील होतें तें माफ करून आणखी ही बक्षीस दिलें. तेथून सावकाश लष्कर घेऊन राजे पुरंदरास आले." प्र० प्र०

४३. संभाजीनें एका ब्राह्मणाच्या स्त्रीशीं दुर्वृत्त करण्याचा प्रयत्न केल्यावरून शिवाजीनें त्याची चांगली कानउघाडणी केली, ती संभाजीस रुचली नाहीं.

४४. दुई = दुफळी.

४५. "हर्ष झाला" पाठांतर.

जेव्हाचा आपला दावा. तुजला दगा करावयाचा होता. परंतु श्रीनें कृपा करून सोडून आणिला. थोर कार्य झालें. आतां तूं ज्येष्ठ पुत्र, थोर झालसा आणि सचंतरें[४६] राज्य कर्तव्य हें तुझ्या चित्तीं आहे असें आपणास कळलें, तर मजला हें अगत्य आहे. तरि तुजलाही राज्य एक देतों. आपले पुत्र दोघे जण, एक तूं संभाजी व दुसरा राजाराम. ऐसियास हें सर्व राज्य आहे, यास दोन विभाग करतों. एक चंदीचें राज्य, याची हद्द तुंगभद्रा तहद कावेरी हें एक राज्य आहे. दुसरे तुंगभद्रा आलीकडे गोदावरीनदी पर्यंत एक राज्य आहे. ऐशीं दोन राज्यें आहेत. त्यास तूं वडील पुत्र तुजला कर्नाटकीचें राज्य दिधलें. इकडील राज्य राजारामास देतों. तुह्मी दोघे पुत्र दोन राज्यें करणें. आपण श्रीचें स्मरण करून उत्तर सार्थक करीत बसतों." असें बोलिले. तेव्हां संभाजी राजे बोलिलें कीं–"आपणास साहेबांचे पायांची जोड आहे, आपण दुधभात खाऊन साहेबांचे पायांचें चिंतन करून राहीन" असें उत्तर दिधलें. आणि राजे संतुष्ट जाहले. मग पिता पुत्र बैसून कुल राज्य आपलें देखिलें. कर्नाटक किती आहे व खजीना काय आहे व कारखाने व कारकून मोस्तेसरें[४७] लोक कोणकोण? लष्कर, पागा, शिलेदार किती? सरदार काय काय? गड कोठें? किती? हशम काय? समुद्रांतील जंजिरे, पाणियांतील जाहजें किती? इसमाचा आकार केला. बीतपशील, कारखाने अठरा व महाल मुलूख नाना जिन्नसवार संख्या करणें तो केला. बीतपशील.

अठरा कारखाने.[४८]

१ खजीना.	१ जामदारखाना.	१ पीलखाना.
१ जव्हाहीरखाना.	१ जिरातेखाना.	१ फरासखाना.
१ आंबारखाना.	१ मुदबखखाना.	१ आबदारखाना.
१ शरबतखाना.	१ उष्टरखाना.	१ शिकारखाना.
१ तोफखाना.	१ नगारखाना.	१ दारूखाना.
१ दफ्तरखाना.	१ तालीमखाना.	१ शहतखाना (?)

बारा माहाल.

१ पोतें. १ कोठी. १ पागा. १ थट्टी.

---

४६. सचंतर = स्वतंत्र, निराळें.

४७. "मुत्सदी सर कारकून" पाठांतर. मोस्ते?

४८. कोठे खालीं दिलेल्या पैकीं काहींकां बद्दल हीं नांवें आढळतात 'तालिखाना' 'शिलेखाना' 'खलबतूखाना' 'सराफखाना' 'बंदीखाना.'

१ सौदागीर.	१ इमारत.	१ सेरी[50].	१ टंकसाळ.
१ पालखी.	१ वहिली[49].	१ दरुनी[51].	१ छबीना.

खजीना नाणेंवार व कापड जिन्नसवार बी॥

सुवर्ण.	नाणें.
१००००० गांदर[52] एक लक्ष.	१००००० सतलाम्या एक लक्ष.
२००००० मोहरा दोन लक्ष.	१००००० इभराम्या एक लक्ष.
३००००० पुतळ्या तीन लक्ष.	४००००० शिवराई होन.
१३६४५२५ पातशाही होन.	१५०००००० कावेरी पाला--(पाक?)
१२७४६५३ सणगरी[53] होन.	२००००० प्रलखटी होन.
२५४०३० अच्युतराई होन.	१००००० पाला(व)नाईकी होन.
३००४५० देवराई होन.	३००००० आदवणी होन.
१००४०० रामचंद्रराई[54] होन.	५००००० जडमाल होन.
१००००० गुती होन.	१४०००० ताडपत्री होन.
२००००० धारवाडी होन.	१००००० सांधे सोनें नग कांबीं,
३००००० फलम नाणें वार.	वजन खंडी १२॥

पुरवणी होनाचीं नांवें. (फलम याचे पोटीं).

१ अफरजी.	१ बिलधरी.	१ कटेराई.
१ त्रिबोळेरी[55].	१ उलफकरी.	१ देवजवळी.
१ त्रिसुळी.	१ महमदशाई.	१ रामनाथपुरी.
१ चंदावरी.	१ वेळुरी.	१ कुनगोटी.

रुपये	जडजव्हाहीर.
५००००० रुपये.	१ माणकें.
२००००० आसरपद्या.	१ पाच.
१०००००० आबाशा.	१ वैडुर्ये.
२५०००००० दाभोळी कबरी.	१ नीळ.
१०००००० चुली कबरी.	१ पैराज.

४९. वहिली महाल = रथशाळा.
५०. सेरी = तृप्ति, समाधान.
५१. दरुनी = अंत:पुर.
५२. 'गाहर' किंवा 'गबरे' असेंही होईल.
५३. सणगिरी होन कांहीं प्रतींत दिलेले नाहींत.
५४. '१०४००' पाठांतर.
५५. 'त्रिमळारी' पाठांतर.

९०००० जसरी कबरी. १ मोतीं.
१०००००० रुपें साधें व मीन- १ पोंवळें.
गारी व भांडीं नग वजन खंडी ५०. १ पुष्कराज.
१ हिरे.
——
९

कापड जरी व साधे व रंगाचें व तुमास जिन्नसवार छपन्नदेश व दर्यावरील अजमासें किंमत होन १,००,००,०००. } धान्यसंग्रह रससंग्रह अगणित होता कोठार व देशांत अमर्यादा होती.

————————कलम

एकूण चंद्रमे संख्या २९,००,९००.

९०,००० निशाणी होन. ९,००,००० येळुरी[५६] होन.

घोडे राऊत संख्या पागा सिलेदार १,०५,००० एक लक्ष पांच हजार.

तपशील. पागा ४५,००० यांचे सरदार नांवें.

१ हंबीरराव सरनौबत.	१ निळोजी काटे.	१ आनंदराव हशम हजारी
१ संताजी घोरपडे.	१ नेतोजी पालकर.[५७]	१ तेलंगराव
१ मानाजी मोरे.	१ तुकोजी निंबाळकर.	१ रुपाजी[५८] भोंसले.
१ येसाजी काटकर.	१ गोंदजी जगताप.	१ व्यंकट राऊ खांडकर
१ संताजी जगताप.	१ संभाजी हंबीरराव.	१ खंडोजी जगताप.
१ निंबोजी[५९] पाटोळे.	१ धनाजी जाधव.	१ उदाजी पवार.
१ जेतोजी काटकर.	१ शामाखान.	१ रामजी[६०] कांकडे.
१ परसोजी भोसले.	१ रांघोजी[६१] शिरके.	१ कृष्णाजी घाडगे.
१ गणोजी शिरके.	१ हरजी[६२] निंबाळकर.	१ सावजी मोहिते.
१ बाळोजी काटकर.	१ भवानराव.	
——	——	——
१०	१०	९

शिलेदार व मुलखीचे सुभेदार.

१. नागोजी बल्लाळ. १. जानराव वाघमारे. १. राघो बल्लाळ.

---

५६. ह्या पैक्याच्या यादींत कोठे कोठे फरक पडतो,
५७. 'नथोजी' प्र० प्र०
५८. 'संताजी' पा०
५९. 'बिंबाजी' किंवा 'बुबाजी' पा०
६०. 'दादाजी' पा०.
६१ 'बाबाजी' किंवा 'दादाजी' कांकडे. पा०
६२. 'वाघोजी' पा०
६३. 'मालोजी' पा०

१. गणेश शिवदेव.	१. संक्रोजी माने.	१. बळवंतराव देवकाते(ने)
१. चंदो हिरदेव.	१. अमरोजी पांढरे.	१. बहिरजी घोरपडे.
१. नेमाजी[६४] शिंदे	१. रामाजी जनार्दन.	१. मालोजी[६५] थोरात.
१. रामाजी भास्कर.	१. मघोजी थोरात.	१. बाळाजी बहिरव.
१. बयाजी[६६] गडदरे.	१. कृष्णाजी भांदडे[६७].	१. देवाजी उघडे.
१. बाळाजी निळकंठ.	१. बहिरजी[६८] वडगरे.	१. गणेश तुकदेव.
१. हिरोजी शेलके.	१. चंदो नारायण.	१. केरोजी पवार.
१. त्रिंबक विठ्ठल.	१. खेमणी.	१. उचाले.
१. महादजी नारायण.	१. खंडोजी आवाळे.	१. नरसोजी शितोळे.
१. बाळोजी शिवतरे.		
११	१०	१०

हत्ती व हत्तीणी छावे सुमार १२६०.

पाणियांतील जहाजें आरमाराचे सरदार,
१ दर्यासागर. १ इब्रामखान.
१ मायनाईक.

हशम मावळे सरदार असामी १,००,००० यांचे सरदार.

किता	किता
१. येसजी कांक सरनोबत[६९].	१. दत्ताजी इाडे(तु)लकर.
१. सुर्याजी मालसुरे.	१. पिलाजी सणस.
१. गणोजी दरेकर.	१. जावजी पाये.
१. मुग्बाजी बेनमणा.	१. भिकजी दळवी
१. माल सांवत.	१. कोंडजी वडखले.
१. विठोजी लाड.	१. त्रिंबकजी प्रभु
१. इंद्रोजी गोवडे[७१].	१. कोंडजी फरजंद
१. जावजी महानलाग.	१. तानाजी तुंदुसकरे[७२].
१. नागोजी प्रल्हाद.	१. तानसांवत मावळे.
१. पिलाजी गोळे.	१. महादाजी फरजंद.

६४. 'नेतोजी' पा०
६५. 'मानाजी' पा०
६६. 'रामाजी गडदरे' पा०
६७. 'जावदेव' पा०
६८. 'बहिर्जी मुरग' पा०
६९. 'दरेकर' पा०
७०. 'कवडे' पा०
७१. 'गरवडे' पा०
७२. 'मंदुसरा' पा०

१. मुधोजी सोनदेव.
१. कृष्णजी भास्कर.
१. कलधोंडे[७३].
१. हिरोजी मराठे.
१. रामाजी मोरे.
१. हिरोजी भालदार.
१. तुकोजी कडू.
१. रामदळवी.

१८.

१. येसजी दरेकर.
१. बाळाजीराव दरेकर.
१. सोन दळवे.
१. चांगोजी कडू.
१. कोंडाळकर.
१. ढवळेकर.
१. तानसावत भोसले.

१८.

३६.

गड कोट[७४] जंजिरे व देशांतील जंजिरे गड कोट बी तपशील.

१ कोंढणा उर्फ सिंहगड.
१ घनगड[७५].
१. मसीतवाडे उर्फ मानगड.
१. जयगड.
१. लोहगड.
१. कोटफोंड.
१. कोटलावड.
१. रसालगड.
१. हडसर उर्फ पर्वतगड.
१. कोट केचर.
१. साताराग‍ड.
१. परळीगड उर्फ सज्जनगड.
१. वल्लभगड.
१. जवळेगड.

१. येलबर्गीगड.
१ रांगणा उर्फ प्रसिद्धगड
१. सालेभागड.
१. रोहिडा.
१. मदागिरीगड.
१. जिवधण.
१. कोटमंगळूर.
१. कोपलगड.
१. कोटकुष्टगी.
१. पन्हाळागड.
१. नौबतगड.
१. कोटसुपे.
१. पुरंदरगड.
१. पाली उर्फ सरसगड.
१. अचलागिरीगड.
१. भोरप उर्फ सुधागड.

१. लिंगाणा.
१. चंदन.
१. पांडवगड.
१. वंदन.
१. कोटशिवेश्वर.
१. खिळणा उर्फ विशाळगड.
१. त्रिंबक उर्फ श्रीगड.
१. कोटहालियाळ.
१. बहादुरगड.
१. तानवडा.
१. सालेरीगड.
१. मनोहरगड.
१. अहिवंतगड.
१. ठकरीगड.
१. माहुलीगड.

---

७३. 'कलदंड' पा०

७४. गड = डोंगरी किल्ला. कोट = मैदानांत पाया पासून बांधिलेला. जंजिरा = पाण्यांतील किल्ला.

७५. 'धनगड' पाठांतर.

१. हरुषगड.	१. कोटआंकोलें.	१. चाउड उर्फ प्रसन्न गड.
१. कुरडु उर्फ मंदरगड.		
१६.	१७.	१६.

एकूण[७६] ४९.

नवे राजियांनीं गड वसविले त्यांची नांवनिशीवार सुमारीं सुमार[७७] १११.

किता. गड.	किता. गड.	किता. गड.
१. राजगड चारीमाचा.	१. वसंतगड.	१. मयोर गड उर्फ (नवलगुंद.)
१. तोरणा उर्फ प्रचंडग.	१. सुंदरगड.	१. पटगड.
१. केळजा.	१. महीमानगड.	१. सोनगड.
१. वैराटगड.	१. मच्छंद्रगड.	१. कुंजरगड.
१. कमलगड.	१. व्यंकटगड.	१. तुंगगड उर्फ कठीण गड.
१. वर्धनगड.	१. माणीकगड.	१. महीपदगड.
१. प्रतापगड.	१. लोकलगड (?)	१. मदनगड.
१. कांगोरी उर्फ मलंगगड.	१. कोथळागड.	१. कांगोरीगड.
१. गहनगड.	१. श्रीवर्धनगड.	१. वारुगड.
१. पताकागड.	१. कमरगड.	१. भूषणगड.
१. पद्मागड.	१. वासोटा उर्फ व्याघ्रगड.	

७६. यां शिवाय दुसरे प्रतींत नांवें सांपडतात तीं.—केदारकोट, कोरागड, कासेगड, कोळजागड, कनकगड, कोहीमगड, कोठारगड, कंकणीगड, कृष्णागिरीकोट, कुलागड, कैहातकोट, कुडाळकोट, कडवरीगड, कारडीगड, कोचनागड, कल्याणगड, नागिरीगड, नांदागिरीगड उर्फ कल्याण, नळदुर्ग, तरूगड, देवगड, गुणवंतगड, गंधर्वगड उर्फ भुजबळ, ढालगड, चंद्रगड, चतुरगड, चा (र) दी गड, रायगड तक्ताची जागा, रत्नगड, राजहंसगड, राज (न) माची गड, हसुरकोट, हेमाद्रिगड, हंसगड, सुधाकरगड, सुंदरगड, सिंदेदुर्ग जंजीरा, सुगाणागड, सबळगड, सामत्रागड,सिंव्हगड, सज्जनगड, सेरगागड, सुमारगड, येशवंत दूर्ग, व्येंद्रगड, वरूपगड, विंदांविदगड,विश्वासा ईश्वरकोट, शरगागड, शेवळगड, माचणागड, मंगलगड, कांगरी, महीधरगड, महानगड, मानाडगड, मत्तगड, मृगंगड (पिटकड ?), महोगड, महीतळीगड, मित्रगड, मकरंदगड, भोरगिरी, भिलवडी, भुजबलगड, भूपाळगड, भद्रगड, प्रचितगड, पराक्रमगड, पाराशरदनाम, पैना (जा) र गड, प्रल्हादगड, पहारगड, बीरकोट, बळराजगड, बाळाकोट.

७७. महाड प्रतींत ८३।८४ च आहेत.

१. सुबकरगड.
१. सबलगड.
१. बहिरवगड उर्फ सारंगा.
१. गगनगड उर्फ बावडा.
१ सारंगगड.
१ सुरगड.
१ जंजिरे विजयदुर्ग.
१ जंजिरे सिंधुदुर्ग.
१ जंजिरे खांदेरी.
१ पावनगड.
१ पारगड.
१ भिंवगड. (भीमगड).
१ भूधरगड.
१ राजगड.
१ सहन(ज)गड.
१ नाकगडगड.
१ लोणजागड.
१ काचणागड.
१ सिदीचागड.
१ वीरगड उर्फ घोसाळा.
१ तिकोना विदगड.
१ जंजिरे सुवर्ण दुर्ग.
१ जंजिरे रत्नागिरी.
१ राजकोट.

३५

१. खोलगड.
१. प्रचितगड.
१. प्रौढगड.
१. वनगड.
१. नरगुंदगड. (महंमद)
१. रामदुर्ग उर्फ भुजबळ.
१ बालेराजा.
१ अंजनवेली.
१ सरगड.
१ मुरगोड.
१ श्रीमंतगड.
१ गजेंद्रगड.
१ कोट येळूर.
१ कनकाद्रिगड.
१ रवळागड.
१ नाचणागड.
१ रामसेनगड.
१ रुद्रमालगड.
१ समानगड.
१ वल्लभगड.
१ महिपालगड.
१ सेवणागड.
१ सेवकगड.
१ कोहजगड.
१ कठोरगड (कोठार).
१ भास्करगड.

३७

१. कोटबोटगीर.
१. कंबल गड.
१. मंगलगड[७८].
१. स्वरूपगड.
१. ढोलागड.
१. मनरंजनगड.
१ बहुलगड.
१ महींद्रगड.
१ रजेगड.
१ बळवंतगड.
१ श्रीगलवडगड.
१ पवित्रगड.
१ कलानिधीगड.
१ गंधर्वगड.
१ सुमनगड.
१ गंभीरगड.
१ मंदरगड.
१ मर्दनगड.
१ दहीगड.
१ मोहनगड.
१ गडागड.
१ कपलगड.
१ हरिश्चंद्रगड.
१ जंजिरे कुलाबा.
१ सिद्धगड.
१ मंडणगड.

३६

एकूण सुमारें १०८*.

७८. 'मनगड' पा०

* वरतीं १११ झटलें आहे परंतु मोजिलें असतां १०८ च भरतात.

नसावें, त्यास आह्मांकडून त्याचे स्नेहांत कांहीं अंतर आहे कीं काय, त्याचें उत्तर झालें पाहिजे. नबाबांनीं मामुल रुपया घेत जाणें ह्मणून तहांत लिहून दिलें असतां त्या प्रमाणें त्यांजकडून घडून आलें कीं काय हे मनास आणून वडीलपणें सांगणें तें सांगावें; अगर मामुल प्रमाणें पैसा वसूल झाला नसला तरी मनास आणून आह्मांस मिळावा येविषयीं आज्ञा करावी. कलम १ जबाब. येविशीं नबाबाशीं बोलून बंदोबस्त केला जाईल. येणें प्रमाणें करार करावे.

१०. सवाल—वऱ्हाडांत[b] अलजपुरीं सुभा असावा; फुटकर जहागीरदारांपाशीं परगणे मात्र असावेत. अलीकडेस बमोजीब[1] फौज त्याचा रहिवास तेथेंच पडला. त्यास जहागीरदार पांच चार हजार फौजेनिशीं राहूं लागले. आणि प्रांतांत उपद्रव करितात; मामुल चालत नाहीं, तेव्हां नागपुरीं फौज दहा हजार नेहमीं असावी. हे प्राप्त, येविशीं काय आज्ञा ते करावी. नबाबा कडून मामुलींत अंतर पडूं नये हें वडीलपणें सांगावें. कलम १ जबाब. येविशीं नबाबाशीं बोलण्यांत येईल. येणें प्रमाणें करार करावे.

११. सवाल—तालुके कडेवळीत येथें देशमुखीचे कामावर आह्मां कडून गुमास्ते पुरातन आहेत. त्यांस त्यांचे तेथील जबानी हकीकत ऐकून व मागील पत्रें आपण पाहून वतनाचा बंदोबस्त आपण करून घ्यावा कब्याचे ठाणें आह्मांकडेस द्यावें हें उचित आहे. सांप्रत वतनावर गुमास्ते हक्क रुस्तम* कानू कायदे घेत आहेत. परंतु दरम्यान पेंच आहेत ते दूर करावे. पेंचामुळें वतन सुरळीत नाहीं. कलम. १ जबाब. इनसाफाचे [अ]रुईनें होईल त्या प्रमाणें अमलांत येईल. येणें प्रमाणें करार करावे.

१२. सवाल—सरकारांतून[c] वकील आह्मां जवळ एक वर्तमान लिहावयास असावा व आह्मां कडीलसरकारांत एक ब्राह्मण राहील. त्यास आपले कडील वकील ऐसा नसावा कीं हातीं बहुमान देणें लागे, व उगाच दरबार भरून मनस्वी राजकारण करीत असावा, असा नसावा. खरें लिहिणार व गरीब असा असावा. अथवा आह्मी बोलूं

---

b. हा सवाल १५ वा आहे.
१. अनुसरून, प्रमाणें.

* देशमुख देशपांडे यांचे हक्क.
अ. चालू वहिवाट. योग्यमार्गें.
c. हा सवाल १६ वा आहे.

तो समागमें द्यावा कीं सदैव आपली ममता यथास्थित राही. आणि संदेह न येई. गृहस्थ पापास भिये ऐसा योजून द्यावा. कलम १ जबाब. सरकारांतून शाहणा मनुष्य देऊं तो, तो तुमचे मर्जी प्रमाणें चालेल. येणें प्रमाणें करार करावे.

१३. सवाल—नबाब आह्मांवर चालून आले तेव्हां जाफेरुद्दवलाचे[2] विद्यनानें भेटींत तह झाला; हें त्याचें एहसान[3] समजून परस्परें भाईचारा आहे हें समजून पत्रें येतात जातात. घरोबा चालतो. येविशीं चित्तांत संशय ठेवूं नये. आह्मी क्रियापूर्वक[4] साथी आपले आहों. कदाचित् मामलतीमुळे अगर कसाही आपले मनांत विक्षेप आला तरी आह्मी मध्यस्थीनें बोलूं; परस्परें बनाऊन देऊं. जर हें उभयपक्षीं न च घडे आणि इरादा शेवटास गेला तरी इरादा सारिखें क्कायतें घडेल. कलम १ जबाब. दिवाकर पुरुषोत्तम यांनीं निर्मलेस जाऊन बाजवी मामुल प्रमाणें स्वराज्याचा सरकारचा अंमल जाफरुद्दवला याचे तालुक्याचा फडशा करावा. बाजवी फडशा झाल्यावर त्याविशीं दुसरा प्रकार नाहीं. त्यानीं सरकार लक्षा प्रमाणें वर्तावें. येणें प्रमाणें करार करावे.

१४. सवाल—मंडळयाच्या[d] राजाचा निर्वंश जाहला. उगेच गोत्र पुरुष एक ह्मणतात आणि आमचे तों मंडलेवाल्याकडे सोळा परगणे थोरले कैलासवासी रावसाहेबांनीं जे समयीं मंडलें घेतलें ते वेळे पासून त्यानीं करारांत अंतर केलें. परगणे आह्मांकडे न दिले. आह्मांवर बंगाल्याची मोहीम दरसाल जाणें व स्वराज्यांत बदनिशी[5] अखण्ड तेव्हां बनेल तसें घेऊन नातें चालवीत गेलों. जेव्हां तिगस्तां फौजे सुद्धां तीर्थरूपांचें जाणें जाहलें तेवेळेस पत्रें व खलीतें वरचेवर पाठविण्यांत आले कीं आषाढ जवळ आला आतां अटकूं नये, हें पत्रें जातां फिरणें जाहलें. फौजेचा पेंच बसला; त्यास मंडल्याचें पारपत्य करून सोळा परगणे आह्मी आपले घेऊन बाकी पैका अगर प-

२. हा निजामाचा वजीर असून 'निर्मळ'चा सुभेदार होता. याचें इस्मायलखान, बाळापुरचा सुभेदार याच्याशीं फार वांकडें होतें. यासच "धौंशा" असें ह्मणतात. याच्या हाताखाली इतिहासप्रसिद्ध माशीरउलमलख कांहीं दिवस वकीलीवर होता. याचें पूर्ण नांव—इब्राहिम बेग जफरुद्दवला साबिहजंग. यानें सन १७७३ मध्यें कुंभारी येथें लढाई झाल्यावर, साबाजीस चांगली मदत केली.

३. कृपा, अनुग्रह.

४. शपथपूर्वक.

d. हा सवाल १७ वा आहे.

५. अविश्वास, बे भरंवसा.

रगणे स्वस्थान निमे सरकारांत आणि निमे आह्मांकडे द्यावें हीं आश्वासन पत्रें आपलीं आहेतच. करार झाला आहे. स्वराज्य वलाढ्य व्हावें, हें यांत आहे. कलम १. जबाब. मंडल्याचें राज्य तुह्मीं सोडवावें, त्यां पैकीं तुमचे करारांचे महाल आहेत ते जाउन बाकी महाल राहतील ते खंडोजी भोसल्यांस "सेना बाहादर" किताब देऊन सरकारांतून फौजेस सरंजाम करार करून दिला जाईल. सरंजामाबरहुकूम त्यानीं एकनिष्टपणें सरकारची सेवा करावी. ऐशियाशीं बंगाल्याची मसलत तुह्मी कबूल केली ती आधीं करावी, मग ही मसलत करावी, आधीं या स्वस्थानास गुंतूं नये. येणें प्रमाणें करार करावे.

१५. सवाल—भोपाळवाल्यांनीं हुसंगाबाद शिवनी आज तीस वर्षे देवगड प्रांतांची पुरातन असतां दरम्यान घेऊन राहिला. सरकारांतून ताकीद कैलासवासी नानासाहेब व रावसाहेब यांच्या वरचेवर पाठवीत गेलों. तो ऐकत नाहीं; तेव्हां तंबी[६] करणें हेंच प्राप्त; येविशीं कायतें सांगितलें पाहिजे कलम १ जबाब. सरकाची ताकीद पत्रें द्यावीं वरचेवर ताकीद केली जाईल. येणें प्रमाणें करार करावे.

१६. सवाल—इंग्रजाचा[७] व सरकारचा तह झाला तरी फार उत्तम आहे न होय आणि विघाड ठरला तरी फौजा बंगाल्यास आज्ञे प्रमाणें जातील. त्यास बंगाल्यांत फौज जाणें आणि नागपुरांत फौज राहणें हें संकट आहे; दोनचार हजार फौज राहील थोडकी फौज पाहून कुटुंबा सुद्धां तरी तेथें राहणें त्यास उपद्रव कोणी

---

६. शिक्षा. शासन.

७. इंग्लिश व पेशवे यांचा तह पुढें इ. स. १७८२ च्या मे महिन्याच्या १७ व्या तारिखेस, ग्वाल्हेरी पासून १६ कोसांवर सालबें ह्मणून गांव आहे तेथें झाला. या वेळेस पेशव्यांच्या वतीनें महादाजी सिंदे होते. या तहानें काबीज केलेला मुलूख इंग्लिशांनीं ज्याचा त्यास परत देण्याची कबूलायत केली.

८. या करारा प्रमाणें मुधोजीनें आपला मुलगा चिमणाजी बापू यास सन १७७९ च्या अकटोबर महिन्यांत ३० हजार घोडेस्वार बरोबर देऊन कटक प्रांतीं पाठविलें. मुधोजीची मदत मिळण्या करितां त्यास हेस्टिंग साहेबानें १६ लाख रुपये गुप्तपणें देण्याचें वचन दिलें. तसेंच चिमणाजी स्वसेनेसह नागपुरीं परत गेला असतां १२ लाख रुपये देण्यास गव्हरनर जनरल राजी होता. ५० लाख रुपये घेऊन परत जाण्यास तयार आहें असें चिमणाजीनें उत्तर दिलें. ह्या व दुसऱ्या अटी हेस्टिंग् यानें मान्य केल्या व मुधोजीस मराठे लोकांच्या जूटांतून फोडून काढिलें. ही शकल इंग्लिशांनीं लढविली नसती तर भोंसल्यांचे स्वार सर्व बंगाल प्रांत जमीनदोस्त करून टाकिते. [ग्रांड. पृ. ४४८—५१. तिसरी आवृत्ति.]

कडून होऊं नये याविशीं मदतच होत असावी. दायाद संबंधी व इतर पेंच पडूं नयेत येविशीं खातरजमा आमची असावी आणि येविशींची कळकळ सरकारांत राहत असावी. कलम १ जबाब. किरकोळ उपसर्गास[९] तुमची फौज राहील व सरकारांतूनही मदत होईल. मातबर पेंच पडल्यास मुलें मनुष्यें गाविलीवर[१०] न्यावींत. येणें प्रमाणें करार करावे.

१७. सवाल——परगणे उमरखेड[११] येथें पहिले पासून पांच हजार रुपये ऐन व एक हजार रुपये कारकुनी एकूण सहा हजार रुपये पुरातन पासून घेण्यांत येत होते. दरम्यान सदरहू प्रमाणें ऐवज पावत नाहीं याजकरितां येविशीं कमावीसदारांस ताकीद होऊन सहा हजार रुपये देवविले पाहिजेत. कलम १ जबाब. तीन हजार रुपये दरसाल घेत जावे. माहालास कोणेविशीं तुमचा उपद्रव लागूं नये. येणे प्रमाणें करार करावे.

१८. सवाल——आपण सोळा वर्षांचे होत पर्यंत आह्मी कोणतेही मुलूख अगर महाल मागूं नयेत येविशीं शपथ वाहिली आहे. त्यास आह्मां पासून एकनिष्टेंत रतिमात्र अंतर नाहीं; आह्मी पुरते सरकारचे सोबती ही पक्की खातरजमा जाहली. ऐसें असल्यास संतोषें करून जें उचित असेल तें सरदारीच्या हवाल्यांतून लोभें करून करावें. येणें करून लौकिक सरदारीचा चांगला दिसेल आणि सर्वत्रांस कळे कीं यांणीं निष्टेनें वर्तणुक केली याजकरितां याजवरी सरकारांतून कृपा जाहली हें दिसावें. कलम १ जबाब. येविशीं उचितानुचित तें समजोन उचित केलें जाईल. येणें प्रमाणें करार करावे.

१९. सवाल——चिरंजीव खंडोजी भोंसले जहामर्द बहोष [?] आहेत. फौज कशी व सरदाराची हमेष उमेद राखतात. त्यास आळा होय आणि सरकारच्या व आमच्या उपयोगी पडते याज करितां परभारां त्यांचा कांहीं बंदोबस्त घडत असला, सरकारांतून देण्याचा पेंच नाहीं,

९. उपद्रव, दंगाधोपा.

१०. गाविलगड—हा मजबूद किल्ला ऱ्हाडांत भोंसल्यांचा अंमल असतां त्याजकडे होता. येथें इंग्लिशांशीं लढाई होऊन तो सन १८०३ चे डिसेंबर महिन्याचे १४ व्या तारिखेस इंग्लिशांच्या हातीं गेला. (ड्युक आफ् वेलिंगटन्चें चारित्र. पृ. ५०–५२).

११. हा परगणा निजाम अलीनें नानासाहेब पेशव्याची बायको—गोपिकाबाई इला चोळी खर्चाकरितां ह्मणून इ. स. १७६४ त दिला.

ऐसें असलें तरी विनंती मान्य करावी. कलम १ जबाब. जवामर्द सरकार उपयोगी हें जाणून मंडल्याचे सरंजामाचा आलाहिदा करार करून दिला आहे. येणें प्रमाणें करार करावे. एकूण एकुणीस कलमें सदरहू प्रमाणें करार करून दिले असेत, येणें प्रमाणें करार करावे. चंद्र ११ माहे रमजान सु॥सुमानीन मया[तै]न व अल्लफ. भाद्रपद मास मुक्काम गारपीर. पुण्यावर स्वारी गेली तेवेळेस तह ठरला.

[१२] ॥ श्री ॥

कलंमबदी श्रीमंत सौभाग्यवती दुर्याबाई[1] साहेब सन १२५६ फसली.

१. अव्वल. प्रांत:काळीं उठून शौच मुखमार्जन स्नान करून सोंवळें नेसावें. देवाची व ब्राह्मणाची व तुळशीची पुजा वगैरे पुराणश्रवण इत्यादिक चार घटका दिवस पर्यंत उरकावें. व सोंवळें सोडून पोषाखी लुगडें नेसावें, व जवाहिर व कुंकूं लावावें. नंतर[2] सहावे घटकेत न्याहारी करून बसून तांबूल भक्षावा. फक्त.

२. दुसरें, बाद न्याहारीचे आंतचे चवकाची खबर घेलाविणें, जे चवकांत भीड[3] आहे अथवा नाहीं. भीड असल्यास जामदारखान्याचे[4] जिन्यानीं मुदबाखखान्यांत[5] जाऊन समाचार घेऊन आजीबाई[6] साहेबाचे पायां पडावें. बाद आजीबाई साहेबांस फुरसत असल्यास घटकाभर आजीबाई साहेबांजवळ बसून मुदबाखखान्याची मागती खबर घेऊन सरकारची[7] बातमी ठेवावी. जलदीनें सरकारचें स्नान जाल्यास नीटच

---

१. दुर्याबाई -ही नागपुरचे तिसऱ्या रघोजींची सहावी बायको होय. ही शिरक्यांचे घराण्यांतील. हिचें लग्न सन १८४२ चे सुमारानंतर झालें असावें. राजाचे मरण समयीं ही अल्पवयस्कच होती. हिला कांहीं अपत्य झालें नाहीं. ही सन १८७६ त आश्विन वद्य १४ स प्रात:काळीं प्रहर दीड प्रहर दिवसास निवर्तली. हिला ४५ हजारांचें वार्षिक पेनशन होतें.

२. नंतर, उपरांत—पुढल्या शब्दाशीं संबंध.

३. गर्दी, दाटी.

४. पोषाखांचा कारखाना. पूर्वीचा राजवाडा फार विस्तीर्ण होता. त्यांत बारीक सारीक चौक सोडून टोलेजंग असे दहा चौक होते. या मोठ्या चौकांपैकीं जामदारखान्याकडे एक चौक होता. राजघराण्यांतील बहुतेक व्यक्तींचे निरनिराळे कारखाने असत परंतु सदरीं निर्दिष्ट 'जामदारखाना' सरकारा मोठा जो होता तो असावा.

५. स्वयंपाकगृह व त्या संबंधी कारखाना. "अथ पाकालयं मुदबख्खानेति परिभाषितं" रा० व्य० को०.

६. बाकाबाई—दुसऱ्या रघोजीची बायको व तिसऱ्या रघोजीची आजी. ही १८५८ चे बरसातींत मरण पावली. तेव्हां तिचें वय ७५ वर्षांचें असावें.

७. यजमान—तिसरे रघोजी. हे स्वत: विषयीं कांहीं बोलणें असल्यास प्रथम पुरुषीं सर्वनामाचा उपयोग न करितां 'सरकार' या पदाचा व्यवहार करीत असें ऐकिवांत आहे.

आहे, उशीर असल्यास चवकाचे बिन्यानीं वर्ती येऊन कांहीं क्रमणा करावी. फक्त.

३. बाद सरकारचें स्नान जालें ह्मणजे मुदबाखखान्यांत जाऊन सरकाचें ताट वाढण्याची तजवीज चांगली ठेवावी. सरकार भोजन झालें ह्मणजे सौभाग्यवती अन्नपूर्णाबाई साहेबांकडे यावें. भोजनाचा समेट असल्यास खालीं भोजन करून वर्ती यावें, अगर कांहीं उशीर असल्यास वर्ती येऊन सौभाग्यवती साहेबांचें भोजनाची खबर ठेवून भोजनास जावें. भोजन करून वर्ती येऊन चार घटका आराम करावा. फक्त.

४. आराम केल्यानंतर चूळ भरून बाहेरचे सोप्यांत पाळण्याजवळ[८a] बसून तांबूल भक्षावा. फक्त.

५. नंतर सायंकाळीं मुदबाखखान्यांत जाऊन भोजनाची तजवीज ठेवावी. बाद सरकारचें भोजन जाल्यास वर्ती यावें; नंतर सरकार मुदबाखखान्याचें ताट बोलावून भोजन वर्ती करावें. आपणास भोजनाची जी चीज पसंत असल्यास पेंडे वगैरे हजरच आहेत त्यांचे हातून तयार करवून भोजनाचे वेळेस भक्षावें, व आठ चार दिवसावानीं, चांगली चीज झाली असें भासल्यास, मुदबाखखान्यांत पांड्यांस, समागमें घेऊन सरकार ताटांत वाढवावी. फक्त.

६. आजीबाई साहेबांचे समोर विडा खाऊं नये. व तस्तांत चूळ भरूं नये व पीकदाणी ठेवणें इत्यादि त्यांचे नजरे समोर करूं नये व मर्यादेनें बसून बोलणें चालणें करावें. अगर आजीबाई साहेब वर्ती असल्यास त्यांचे समोर तकिये लावून बसूं नये, तकिये उचलून नजरेचे पलीकडे ठेवावे, ज्या मध्यें आजीबाई साहेबांस दिसेना. फक्त.

७. सौभाग्यवती अन्नपूर्णाबाई साहेब यांचे समक्ष तस्तांत चूळ भरून आचमन न करावें व पिकदाणींत थुंकू नये, हात वगैरे धुणें असल्यास जोत्यावर बसून धुवावे विडा मात्र भक्षावा, अगर वर्ती असल्यास,

---

८. ही राजाची तिसरी बायको. ही मोहित्यांच्या घराण्यांतील. हिजपेक्षां वडील बायका मैनाबाई, व गंगाबाई ह्या निवर्तल्या असल्यामुळें हीच घरांतील मुख्य मानकरीण. याच करितां प्रस्तुत लेखांत तिचा नामनिर्देश केला आहे. हा राजाच्या मरणानंतर सुमारें दोन वर्षांनीं ह्मणजे १८५५ त वारली.

८a. झोपाळा, चौफळा.

९. मुदबाखखान्यावरील मुख्य कामगार. हा जातीचा शूद्र.

आपले सकिय भोंसले[९a] बारीदारे[९b] वगैरे यांचे हातीं बाई साहेबास द्यावें भरताजा, मर्वे द्यावी. फक्त.

८. पाक-निष्पत्ति दोन चार दिवसांत फुरसत करून पांडे व रमाबाई[१०] उभयतांस घेऊन आपले जातीनें करीत जावी, अगर बिघडेल तर चिंता नाहीं. परंतु पाक दोन चार दिवसांनीं करीत जावा, व आळस करूं नये. व जो पदार्थ सरकारास अथवा आपणास जो आवडेल तो आपले जातीनें पांडे उभयतांस घेऊन तयार करावा. व पांडे उभयतांनीं शिकवावें. फक्त.

९. बाहेरच्या बायका सोयरे मंडळी वगैरे आपले येथें आल्यास ज्याचा जसा त्या रीतीनें सन्मान करून विडे देऊन रुकसत[११] करावें. फक्त.

१०. जोनीबाई व धुमेनेबाई वगैरे आदी करून आपले भेटीस आल्यास, उत्तम प्रकारें दस्तुर[१२a] माफक बसवून चांगलें भाषण करून विडे देऊन रुकसत करावें. ते येतील तेव्हां 'बसा' ह्मणण्याची वाट पाहतील त्यास तुरंत[१३] आपण त्यांचे बसण्याचे पूर्वीं 'बसा' असा हुकूम करून सदरहू लिहिल्या प्रमाणें त्यानीं आज्ञा पुसल्यास विडे बोलावून रुकसत करावें. फक्त.

११. हलके माणसाशीं कानांशीं लागून गोष्ट हरवख्त सांगूं नये. एखादी बारकीची गोष्ट असल्यासच कोणी चांगला मनुष्य अथवा स्त्री पाहून त्याचे कानीं गोष्ट सांगून कामाची निकाशी[१४] करावी. फक्त.

१२. जे सरकार सूक्त अथवा असूक्त बाईसाहेबांस व तावेदार लोकांस आज्ञा फर्मावितील त्या आज्ञेनुरूप वर्तणूक करावी. या आज्ञेत खलेल[१५] दिसून आल्यास जबाब देहीं[१६] घेण्यांत येईल. फक्त.

१३. मायबापाशीं व तत्संबंधी सोयरे वगैरे मंडळीशीं सरोकार[१७] ठेवूं नये, व तावेदार लोकांनीं या हुकमावर ख्याल करूं नये. आपले खास अथवा

९a. हे कडवे भोंसले–ह्मणजे राज घराण्यांतील पुरुषांचे पोटचे परंतु उपस्त्रियांपासून झालेले. हे हुजरे वगैरेचे कामावर असत.

९b. बारी = पाळी. दार = वाला. पाळी पाळानें राहणारे हुजरे.

१०. दर्याबाईचे खिदमतींतील मुख्य कुणबीण.

११. जाण्यास परवानगी द्यावी, निरोप द्यावा.

१२ या राजाच्या नाटक शाळेपैकीं दोघी, त्या एकंदर आठ होत्या.

१२a. रीतिबर हुकूम; सांप्रदाया प्रमाणें.

१३. त्वरादर्शी, लवकर.

१४. फोड, सफाई.

१५. अंतर, कंपेशी.

१६. खुद्द, स्वत:

१७. दाट संबंध.

दौलत प्रकरणीं तावेदार कोणाचाही असल्यास कामदार अथवा जाम-दार सरकार इतल्ला[18] करून जी कांहीं विनंती करतील ते मुनासबे[19] समजून मान्य करण्यांत येईल. परंतु याचा इतल्ला सरकारास होत असावा. व सणतिवार[20] आहे याजमध्यें तत्संबंधी मातुल पक्ष सोयरे वगैरे मंडळी येतील अथवा बोलावण्याचें काम पडल्यास बोलवण्यास जातील त्यास दस्तुरामाफक रुकसत करून द्यावेत. भोजनास अथवा विड्यास चवघांचे समक्ष रुकसत करावें. फक्त.

१४. मातुल पक्षाची बिलकुल फिकीर ठेवूं नये. सणतिवार भोजनास अथवा विड्यास या प्रसंगास आल्यास, भोजनास बोलवावें अगर विडे द्यावे बाकीची विनंती त्यास करणें असेल ती परभारें सरकारास करतील, व त्याची फिकर सरकार ठेवितील. बाईसाहेबाशीं बिलकुल संबंध नसावा. फक्त.

१५. कामदार व रांडापोरें वगैरे यांशीं हुकूम करतील कीं आमचे तत्-संबंधी मातुल पक्षाचे सोयरे आहेत त्यास कोणचीही चीज भाजी विड्याचे पाना पासून नेऊन देणें—हा हुकूम करूं नये. अगर हुकूम केल्यास तावेदारांनीं ख्याल न ठेवावा, व, त्याचा निरोप बाईसाहेबा जवळ सांगूं नये. फक्त.

१६. मसलतीची गोष्ट असल्यास स्वतःसरकार अथवा मुत्सदी हे काम-दार असल्यास हळूच सांगावी. ज्या मध्यें दुसऱ्यास ऐकूं न जावें बाकी खुलाशाची गोष्ट असल्यास चौघांचे समक्ष व मोठ्यानें बोलल्यास चिंता नाहीं. फक्त.

१७. आपणास सूक्त अथवा असूक्त खबर जाहल्यास तुरंत सरकारास जाहिर करावी.पोषीदगी[21] ठेवूं नये व सरकाराशीं बिलकुल लिहाज[22] करूं नये,किंवा,सरकारानीं पुसल्यास पाहिली किंवा ऐकिली, तें बराबर सांगून द्यावी. फक्त.

१८. हालकीं माणसें बारेकरणी व बारीदार वगैरे यांच्या तोंडीं बिलकूल लागूं नये. आपला बोज[23] हलका पडतो. दाबांतच ठेवणे नीट आहे. चाकरी बराबर घेत जावी. चुकल्यास सजा मुनासब जाणून करावी. फक्त.

---

१८. सूचना.
१९. योग्य.
२०. तीथवार; धर्म संबंधाचा उत्सव.
२१. गुप्त. लपवून.
२२. छद्मीपणा (?) कपटभाव.
२३. वजन.

शिष्या पीयूषाहुनि[22] फार सदुपदेशभाषणें सारें[23] ॥ २४ ॥
गुरुतेचें मूळ मला स्वामी कांहीं च ठाउकें नाहीं ॥
शिष्या न मागणें हें गौरवें[24]--बीज स्वमानसीं पाहीं ॥ २५ ॥
देवा हें ही सांगा त्रैलोक्यामाजि काय हो गहन ॥
बापा चरित स्त्रीचें नेणति विधि-शक्र-गुरू-शशी-दहन ॥ २६ ॥
चतुर ह्मणावें कवणा स्वामी सांगा पुरी स्पृहीं[25] माजी ॥
बारे स्त्रीचरितें जो न खंडिला तो कृती[26] जनामाजी ॥२७ ॥
दारिद्र्य कोण सांगा बहु पुसतों कीं तुह्मां नसे रोष ॥
शिष्या बरवें पुशिलें दरिद्रपण तें चि जो असंतोष ॥ २८ ॥
लघुता कोण स्वामी पुसतों हें संशयाब्धिसेतू तें ॥
यांचा लघुत्व कारण हें कैसें ठाउकें नसें तूतें ॥ २९ ॥
जीवित तें कोण वदा भक्त भ्रमराचिया सदरविंदा[27] ॥
वत्सा तें चि जिणें रे ज्याची जाली नसे जगीं निंदा ॥ ३० ॥
ज्याड्य कशास ह्मणावें हें सांगाजी मला सुदासास ॥
शिष्या जो कौशल्य प्राप्तीसाठीं नसे चि अभ्यास ॥३१॥
जागर कोण स्वामी पुरवाया दास काम[28] हा भागा ॥
जागर मुख्य विवेक चि पुस तूं भीतोसि कां महाभागा ॥ ३२ ॥
स्वामी हें हि कळों द्या निद्रा ती कोणती कसी आहे ॥
शिष्या जे जंतूला मोहुनियां काय मूढता राहे ॥ ३३ ॥
कमळदळस्थजळकणा सम चंचल कोण तो पदार्थ गुरो ॥
बा गा यौवन आयू द्रव्य चपळ बोध हा मनांत उरो ॥३४॥
शारद[29]शशिकिरणासम आल्हादक कोण सांग गुरुवर्या ॥
शिष्या ऐसे सज्जन ज्यांची हरिती त्रितापें[30] परिचर्या[31] ॥ ३५ ॥
स्वामी कोण सुदुःसह सर्वां नरकांपरीस ही नरक ॥
परवशता चि निरय[32] हें जाणुनि तूं संग सोडुनी सरक ॥३६॥
गुरुजी मज उपदेशा जगत्रयीं कोणतें अखंड सुख ॥
शिष्या कळेल तुज तें विषयीं होशील जधवां विमुख ॥३७॥
स्वामी सत्य* पदार्थ ज्ञानसुखें करूनि मी असे रहित ॥

---

२२ अमृताहून. २३ सार. २४ मोठेपणाचें बीज २५ इच्छा. २६ चतुर. २७उत्तम कमला. २८ इच्छा. २९ शरदृतूंतील. ३० आधिदैविक, अध्यात्मिक, व आधिभौतिक हे तीन ताप; उदाहरणें:—वीज आंगावर पडणें आधिदैविक, रोग शरीरीं होणें हा आध्यात्मिक; व पाण्यांत बुडणें हा आधिभौतिक. ३१ सेवा. ३२ नरक. * 'साध्य' पाठांतर.

शिष्या तरि तूं कररे तनुवचनमनें करूनि भूतहित ॥३८॥
स्वामी जे जे प्राणी त्यांचें प्रिय वस्तु मुख्य तें काय ॥
शिष्या पंच प्राण चि लोकांचा प्रिय पदार्थ समुदाय ॥३९॥
स्वामी हें ही सांगा दानांत श्लाध्य कोणतें दान ॥
साधो जें फल–वांञ्छा–वर्जित तें दान ह्मणति सज्ञान ॥४०॥
मित्र कवण हें सांगा संशय न तुह्मां विना दुजा छेदी ॥
तो मित्र होय बापा पापाचारांत जो बुडों नेदी ॥ ४१ ॥
कोण अलंकार गुरो सांगाया योग्य तूं चि होशील ॥
शिष्या जरि हें पुससी तरि भूषण मुख्य आपुलें शील[३३] ॥४२॥
गुरुराया वाचेचें मंडण जें तें असो मला विदित ॥
वाग्भूषण सत्य चि हें शिष्या जाणूनि नित्य हो मुदित[३४] ॥४३॥
ज्याचें अनर्थ फळ तें काय श्रीगुरुवरें निवेदावें ॥
शिष्या विषया पासुनि न निवारित चित्त तें असो ठावें ॥४४॥
स्वामी गुरो दयाब्धे सर्वांला कोणती सदा सुखदा ॥
शिष्या सज्जनमैत्री जीणें स्तवितात्ति सर्व लोक पदा ॥४५॥
सर्वां ही व्यसनांच्या[३५] नाशीं देवा समर्थ कोण बरें ॥
अखिल–व्यसन–ध्वांत[३६]–द्युमणि[३७] त्याग चि मनांत जाण खरें ॥४६॥
*स्वामी अंध ह्मणावा कोण छात्रा अकार्यरत होतो ॥
कोण बधिर गुरुवर्या हित वचनातें न आयके जो तो ॥ ४७ ॥
स्वामी मूक–पदार्थ–श्रवणीं श्रवणासि लागली भूक ॥
वत्सा समयीं नेणे प्रिय बोलायासि तो खरा मूक ॥ ४८ ॥
गुरुजी मरण कवण हें सांगुनि मजला निवृत्ति द्या विपुला ॥
बाळा मुर्खत्व चि रे निधन[३८] महा तें नसो नसो रिपुला ॥ ४९ ॥
स्वामी मोल जयाला नाहीं लोकीं असें असे काय ॥
शिष्या समयीं दिधलें अमूल्य चुंबी तृणासि नररायें[३९] ॥ ५० ॥
शल्य असे कोण गुरो मरणा पर्यंत ज्या मुळें ताप ॥
तें शल्य नेत्र झांकुनि केलें असतें सुगुप्त जें पाप ॥ ५१ ॥
यत्न करावा कोठें हें सांगाजी तुह्मी महा ज्ञानी ॥
शिष्या यत्न करावा विद्याभ्यासीं सदौषधीं दानीं ॥ ५२ ।

३३ स्वभाव. ३४ आनंदित. ३५ संकट. ३६ अंधार. ३७ सूर्य. ३८ मरण. ३९ राजा. * "अंध ह्मणावें कोणा अविचारें जो अकार्यरत होतो" पाठांतर.

अवहेळणा करावी कोठें तीचीं वदा गुरो स्थानें ॥
खळ परभार्या परधन निंदावीं विहित सय्यदा स्थानें ॥ ५३ ॥
रात्रि दिवस चिंतावी कोण गुरुवरा स्वदासविश्रमदा ॥
कुशलें संसाराची ध्यावी निःसारता चि न प्रमदां[40] ॥ ५४ ॥
कोण प्रिया करावी स्वामी करुणामृत द्रवद्दधृदया[41] ॥
वत्सा प्रिया करावी सन्मैत्री दक्षता तसीच दया ॥ ५५ ॥
कंठींहि प्राण जरी आले तरि ही अहो गुरो कवणा ॥
आत्मार्पण न करावें हें सांगा जी मला पदप्रवणा[42] ॥ ५६ ॥
शिष्या मुर्ख विषादाहंकार कृतघ्न हे असे चवघे ॥
आत्मा यांसि न द्यावा या उपदेशामृतींच तूं चव घे ॥ ५७ ॥
पूज्य हि कोण स्वामी हें उपदेशा कृपा करूनि मला ॥
तो पूज्य वृत्त ज्याचें निर्मळ निष्काम तो प्रशांत भला ॥ ५८ ॥
कोण ह्मणावा अधम स्वामी सांगा करीन मी श्रवण ॥
जो सद्वृत्तापासुनि चळला त्याहूनि नीच तो कवण ॥ ५९ ॥
स्वामी पुरुषें कवणें न करुनि आयास जिंकिलें त्रिजगा ॥
सत्यक्षमागुणाढ्यें जग जिंकिलें तूं हि त्या गुणा भजगा ॥ ६० ॥
देवानीं ही कवणा [43]करिजे तें सुविनयें सदा नमना ॥
ज्याचें क्षण हि विसंबे भूतदया भगवती पदा न मन ॥ ६१ ॥
स्वामी कोणा पासुनि धरिजे उद्वेग बुद्धिमंतानें ॥
संसारवना पासुनि व्हावें उद्विग्न चित्त संतानें ॥ ६२ ॥
गुरुराया वश होतो कवणाला प्राणि गण जसा दास ॥
शिष्या सत्यप्रिय जो नित्य वदे त्या चि बहु विनीतांस[45] ॥ ६३ ॥
नित्य रहावें कोठें सांगा जी शिष्य मानसा धार्या[46] ॥
न्यायपथीं वस वत्सा दृष्टादृष्टार्थलाभ साधाया ॥ ६४ ॥
स्वामी काय असे हो चपळेच्या[47] विलसितां[48] परी चपळ ॥
खळसंगति [49]युवतिजन हि चपळ तयाला विलोकितां च पळ ॥६५॥
कंप नसे कुळशैला[50] कळिकाळीं ही तसा नसे कवणा ॥
शिष्या सत्पुरुष चि ते कलि भीतो ज्यांचिया गुणश्रवणा ॥ ६६ ॥

---

४० स्त्री. ४१. करुणारुपि आमृतानें द्रवत आहे हृदय ज्याचें. ४२ नम्र. ४३ केलें जातें. ४४ भूतदया-रूपी देवी. ४५ नम्र. ४६ तृप्त होण्या करितां. ४७ विजेच्या. ४८ लवणें. ४९ स्त्रीजन. ५० मुख्य पर्वत.

ज्ञाननिधे स्वामी मी शौच्य ह्मणावें कशास तें नेणें ॥
शिष्या ते कार्पण्यक्लेश चि लोकद्वयांत हा जेणें ॥ ६७ ॥
विभवीं काय श्लाघ्य स्वामी हें वांछितों कळायास ॥
हें हि वदा उपदेश प्रणतीं जो तो न निष्फळायास ॥ ६८ ॥
श्लाघ्य उदारपण चि बहुधनवंतास चि न अल्प धनिकां हीं ॥
तैसें चि सहिष्णुत्व[51] हि उचित समर्था तसें न जनिं कांहीं ॥ ६९ ॥
लोकीं चिंतामणिपरि दुर्लभ तें काय सांगिजे आतां ॥
कथिन चतुर्भद्र[52] तुला या अमृता पसरिला चि कीं आ तां[53] ॥७०॥
अज्ञानतिमिर[54]भास्कर ह्मणति चतुर्भद्र ज्यासि तें व्यक्त ॥
सांगोनियां करावा ज्ञानामृततृप्त आपुला भक्त ॥ ७१ ॥
प्रियभाषण सह दान ज्ञान हि गतगर्व वित्तसत्त्यागें[55] ॥
शौर्य क्षमासहित या पावे चहुं मंगळ महाभोगें[56] ॥ ७२ ॥
असि हे कंठीं ज्यांच्या प्रश्नोत्तर–रत्नमालिका विमळा ॥
इतर विभूषणरहित हि ते संत वसंत[57] बुधसभादि[58] मळीं[59] ॥७३॥
प्रश्नोतरमणिमाळा ज्याच्या कंठीं पडेल शोभेल ॥
त्याच्या गळां पडेल प्रेमें सत्कीर्ति मुक्ति लोभेल ॥ ७४ ॥
प्रश्नोत्तरमाणिमाळा रचिली श्रीशंकरें स्वयें अशि कीं ॥
कंठीं धरूनि व्हावें सत्कृतिला पात्र सज्जनीं रसिकीं ॥ ७५ ॥
जो धरिल प्रश्नोतर सन्मौक्तिकरत्नमालिका सारा ॥
भजतील सर्व त्याला हंस जसे मानसाख्य कांसारा ॥ ७६ ॥
ज्वरितासि शर्करा जसि कटु होय खळांसि सुरस ही कविता ॥
शिष्टां पद्मां सुख दे दुष्टा घूकांसि[61] ताप दे सविता ॥ ७७ ॥
संत मयुरेश्वरकृतकवनीं नवनीत कोमळी गोडी ॥
घेतील कीं तयाची करणें परगुणविवृद्धि ही जोडी ॥ ७८ ॥
या त्यार्या आर्यांनीं गाव्या ध्याव्या जशा सुधाधारा ॥
कीं अर्पिल्या मयुरें श्रीरामा राघवा बुधाधारा ॥ ७९ ॥

समाप्त.

---

५१ सहनशीलपणा. ५२ चार प्रकारचें कल्याण. ५३ त्वां. ५४ अंधकार. ५५ सत्कर्मी खर्च. ५६ दैववान. ५७ वसंत ऋतु. ५८ ज्ञानिसमूह. ५९ बाग. ६० सरोवर. ६१ घुबड.

अनुक्रमणिका

श्रीगंगा-राजापुरस्थ-प्रतिनिधि-तीर्थ-कीर्तनं-

श्रीमद्भार्गवराम प्रभुवर शर[1]पात[2]जातसंत्रासें[3] ॥
सिंधु[4] सरे सह्या[5]सें त्यजुनि ग्रह जेंवि लब्ध[6]मंत्रास ॥ १ ॥
तें इषुपातक्षेत्रें[7] स्थल जें सोडूनि जाय अर्णव[8] तो ॥
त्या सुरतीर्थमयाचा महिमा लघुकविस काय वर्णवतो ॥ २ ॥
त्या सुक्षेत्रीं ह्मणती वृद्ध परमभक्त शूद्र तो भावें ॥
चिंती गंगेसि सुधारसपानें कां [नरें] न लोभावें ॥ ३ ॥
हा गंगे तुज अंतीं अंतरलों कीं असें दरिद्र वदे ॥
तो धांवा मातेच्या हृदया शिशुचा तयापरि द्रव दे ॥ ४ ॥
आली धांवुनि केलें जें गंगाद्वार तत्समान खेळें[9] ॥
पावावा या सुरभी[10]पासुनि सुजनें न वत्समान[11] खळें[12] ॥ ५ ॥
प्रकटे हरिचरणसुता[13] उन्मूळनि[14] क्षणांत मेढीतें[15] ॥
स्वतरंगां[16]हीं दावी माय भुजांहीं शिशूसि वेढीतें ॥ ६ ॥
श्रीगंगा मूर्त्तिमती होउनि कर्पूरजन्म कदलीतें ॥
हृदयांत लावाया ऐका सुरसिक तयासि वदली तें ॥ ७ ॥
बहु कारुण्यें द्रवल्यें देवूं बा काय वासरा[17] मागें ॥
बा माझा या हृदयीं केला न क्षणहि वास रामागें[18] ॥ ८ ॥
नमुनि भगवतीस ह्मणे हा माते श्यां बहु श्रमविलीस ॥
जे तूं श्रीजगदीशें निजशुद्ध जटांत कीं रमविलीस ॥ ९ ॥
या चरणदर्शनाहुनि मागावें अधिक तें दिसे न मला ॥
तुज तरि याहुनि बहुमत वर माते सांग कोण तो गमला ॥ १० ॥
तरि मावल्ये करावी धांवुनियां कलियुगीं अशीच दया ॥
हा दास दीन नेणे मागोंसें ह्मणसि बोल हूं वद या ॥ ११ ॥

---

१ शर = बाण. २ पात = पतन. ३ जातसंत्रास = प्राप्त झाली आहे भीति ज्यास असा (हें सिंधूचें विशेषण). ४ सिंधु = समुद्र. ५ सह्य = पर्वत विशेष. ६ लब्धमंत्र = मंत्री, पंचाक्षरी. ७ इषुपातक्षेत्र = कोंकण (बाण पडून झालेलें क्षेत्र). ८ अर्णव = समुद्र ९ धान्याची मळणी काढण्याचें ठिकाण. १० सुरभी = कामधेनु. ११ वत्समान = बाळकास प्राप्त होणारा मान. १२ खळें = दुष्टानें. १३ हरिचरणसुता = गंगा. १४ उन्मूळन = उपटून. १५ मेढ = खांब (ज्यास बैल बांधितात). १६ तरंग = लाट. १७ वासरा = हे वत्सा १८ रामाग = परशुरामाचा अपराध.

ते वत्सला[१९] ह्मणे बा भूतदया सुगुण हा न सामान्य ॥
हे नसती तरि कैसा होतासि यशें जगीं असा मान्य ॥१२॥
स्नानें करितिल माघापासुनि वैशाखमास पावेतों ॥
बा तें हें चातकशिशु आ करि जों मेघ त्यास पावे तों ॥१३॥
परि तुजसम जे दुर्बळ भोळे सद्भक्त तेचि तरतील ॥
स्पर्श न करितिल बालिश[२०] पाणी पाणी ह्मणोनि मरतील ॥१४॥
तुजकारितां प्रतिवर्षीं येइन जड निंदितील सोसीन ॥
मी शरण आलियांतें प्रक्षाळुनि सर्व पंक[२१] पोसीन ॥१५॥
ऐसें वदली गंगा क्षीरें[२२] न्हाणून वत्स तर्पून ॥
वाणीतें प्रभु रक्षिति अधनीं कन्येसि जेंवि अर्पून ॥१६॥
येथे अद्यापि श्रीगंगा राजापुराचिया जवळ ॥
कोंकण करिती विखरुनि शुद्धयशश्चंद्रचंद्रिका[२३] धवल[२४]॥१७॥
मज एकवेळ घडलें सत्संगतिनें अलभ्य मज्जन हो ॥
रचिलें सुतीर्थ कीर्तन हें फळ त्याचेंचि होय सज्जन हो ॥१८॥
या तीर्थकीर्तनाचा पडला त्या तीर्थ–कीर्तनें विसर ॥
नग[२५] लेउनि विसरावा मुक्तांचा सुगुणपूर्ण जेंवि सर[२६] ॥१९॥
गंगा ह्मणे अहा या माझी कैसी सुकीर्ति धवळील ॥
मद्रूप विसरला जें केवळ कारुण्य मूर्त जवळील ॥२०॥
हे लागलीच चिंता गंगेला ह्मणुनि मज दिलें स्मरण ॥
कीं गंगेचेंचि सुदृढ सर्व जनोत्धार सद्व्रताचरण ॥ २१ ॥
कडियेवरि नच घेतां स्तन्यामृत[२७] काय बाळ कवळील ॥
स्तवन असोचि गुरुदया नसतां जड पशुहि नीट न वळील ॥ २२ ॥
जें गंगेसि वहावें गंगाप्रभुच्या पदींच तें वाहें ॥
वाहे अन्या जैशा तैसी ऐशाहि रीतिनें वाहे ॥ २३ ॥
कीर्तनभक्ति इलुसि[२८] मज दाखउनि मनास लाविला चटका ॥
हा लाभ परि निजसुखानुभवावाचूनि ताविला चटका ॥ २४ ॥
गंगेला जायाला मज हतभाग्या न शक्ति न उपाय ॥
स्तुति सूचविली प्रभुचे देति प्रणतासि भक्ति नउ पाय ॥ २५ ॥

---

१९ वत्सला = दयाळु. २० बालिश = मूर्ख. २१ पंक = चिखल (पाप). २२ क्षीर = उदक. २३ चंद्रिका = चांदणें. २४ धवल = शुभ्र. २५ नग = दागिना. २६ सर = हार. २७ स्तन्य = दुग्ध २८ इलुसि = थोडीशी.

भक्तमयूरमनोनट नटतो सामान्य कीं बरा नटतो ॥
श्रीराम चि हें जाणें उरला व्यापूनि सर्व ही घट तो ॥ २६ ॥

इति श्रीरामनंदनमयूरविरचितं श्रीमद्गंगाप्रतिनिधितीर्थकीर्तनं संपूर्णम्.

॥ सन्मनोरथराजिः ॥

श्रीरामासि भजावें भक्तें म्यां जेंवि तेंवि संतातें ॥
राजासि उपासावें तैसें चि जनें प्रधानपंतातें[1] ॥ १ ॥
व्रतिबाळांचे कल्पुनि विधुचें रविचें जसें चिरागमन ॥
धरि उत्छव दिवसाचें बहु धरु माझें तसें चि राग[2] मन ॥ २ ॥
कर्णयुगांत भरावें हरिहरिजनें[3] यशः प्रचुर[4] म्यां तें ॥
जैसा दोंदीं[5] कोंदीं गुर्जरदेश विप्र चुरम्यातें[6] ॥ ३ ॥
हा हो सुतृप्त राघवनामें सारें चि जेंवि तेलिंगा ॥
शीला[7] जपो बहु जपाति जैसे अध्यात्म्य साधु ते लिंगा ॥ ४ ॥
म्यां लावावी हरिहरकीर्ति सुवीरें जसी सडक डावी ॥
गोवर्धनीं[8] घनघटा[9] तसि मजवरि अरिचंमूं[10] कडकडावी ॥ ५ ॥
मतिची पडो हरिगुणीं पतिकंठीं मिठि जसी सुदारांची ॥
नुच्चारू परमर्मा जीभ नकारा जसी उदारांची ॥ ६ ॥
सत्संगतीं असावा प्रेमा ग्रीष्मीं जसा असे व्यजनीं[11] ॥
रम्य हि अभक्त हो मन मधुपा चंपक तसा असेव्य-जनीं ॥ ७ ॥
स्त्रीस जसें न त्यजवे केलें उच्चिष्ट माजरें दुभतें ॥
सद्भजन दूषिलें जरि दुष्टें मद्बुद्धि न त्यजू शुभ तें ॥ ८ ॥
काव्य करावें म्यां न च वचकावें दूषिती परि लघूंस ॥
न करावें काय सदन कीं त्यांत पुढें बिळें करिल घूंस ॥ ९ ॥
हा सांजलि हो भजनीं योग्य मखीं युक्त कर सदर्भ कसा ॥
मद्ग्रंथ गुरुप्रिय हो अप्रौढ हि उक्तकर सदर्भकसा ॥ १० ॥

---

१ प्रधानपंत = पेशवा. २ राग = प्रीति. ३ हरिजन = भगवद्भक्त. ४ प्रचुर = पुष्कळ. ५ दोंद = पोट. ६ चुरमा = पक्वान्न विशेष. ७ शील = स्वभाव. ८ गोवर्धन = पर्वत विशेष. ९ घन-घटा = मेघ-समूह. १० अरि-चमू = शत्रु-सेना. ११ व्यजन = पंखा.

मातेतें त्यजुनि पळ हि जाय न भलतीकडे जसें बाळ ॥
सत्संगति सोडुनि मन न च जाउ तसें चि घेउ हें आळ ॥ ११ ॥
गुरुभक्ति ते स्वमाता भाऊ सत्संग विषय तो बाऊ ॥
भावूं[१२] माझें मानसबाळ श्रीरामकीर्तितें खाऊ ॥ १२ ॥
कांपावें मन कुजनीं वृद्धपणीं कांपतें जसें शिर तें ॥
सत्संगीं च शिरावें बाळ जनन्यंचळीं[१३] जसें शिरतें ॥ १३ ॥
मद्ग्रंथ असावा बुधजनबहुमत जेंवि शंभुवृषभांड[१४] ॥
अर्थें पूर्ण असो मम वच सत्पूजार्थ जेंवि वृषभांड ॥ १४ ॥
पूज्य असो मतिस तसा जन जैसा जड अशक्त जामाता[१५] ॥
सद्दृष्टि या जनीं अवलोकुनि लाजोत साधु ज्या माता ॥ १५ ॥
मज आपणांत मिळवुनि ध्यावें सुविशुद्धयशबुधानें तें ॥
तोयासि[१६] आत्मदानें जे अमृतभुगाननीं[१८] दुधा नेतें ॥ १६ ॥
नच सोडावें नारायणनामानें कदापि हें वदन ॥
मेल्या ही लोभाच्या चित्तें सोडूं नये जसें सदन ॥ १७ ॥
सद्भजन न त्यजावें बहुकष्टीं संकटीं जसें वतन ॥
सूक्त[१९] करावें तैसें जैसें तपकीर--तत्परें जतन ॥ १८ ॥
भाग्यवतीला दुर्बळकन्यासी तत्सभेसि हे उक्ति ॥
व्हावी परिपाल्या कीं घेती शिशुची हि जाणते युक्ति ॥१९॥
पांचांलिकाविवाहीं जैसें पिशुनीं तसें असो रुसणें ॥
समयींआपन्नजनीं द्यावें सुप्रिय जनीं जसें उसणें ॥ २० ॥
मन्माति सदुक्तिस भुलो त्या मुरलीला जसी च तीं राधा ॥
प्रभु मुनिसुतासि[२१] न ह्मणे काय अधिष्ठुनि पयोधितीरा धा[२२] ॥२१॥
प्रेमें नवीं नवीं तीं माझ्या रसनेसि[२३] सुकविकुलगीतें ॥
गीतें यावीं येती माहेरीं जेंवि बहुत मुलगीतें ॥२२॥
हो सत्कर प्रसादें कुब्जा तैसी मदीय मति सरळी ॥
खळकृतनिंदा सुखदा हो श्यालकृता[२४] जसी च मतिस रळी[२५] ॥२३॥
ज्या उक्तीतें समयीं अर्थी जाणोनि दान साधु करी ॥

---

१२ भावू = मानू. १३ जनन्यंचळ = आईच्या लुगड्याचा पदर. १४ शंभुवृषभांड = नंदीचा अंड. १५ जामाता = जांवाई. १६ तोय = उदक. १७ अमृतभुक् = देव. १८ आनन = मुख. १९ सूक्त = तपकीर ठेवण्या करितां कोंकणांत केळीचें वाळलेलें सोप घेतात तें. २० पांचालिका = भावली. २१ मुनिसुत = उपमन्यु. २२ धा = तृप्त हो. २३ रसना = जीभ. २४ शालकृता = मेव्हण्यानें केलेली. २५ रळी = थट्टा.

गोडीनें सेवावी ती म्यां क्षुभितें जशी च माधुकरी ॥२४॥
साध्वीशीनें न टळो द्यावा हा सुमतिनें जसा पदर ॥
सेवावें रसिकें वच याचें श्री राघवें जसें बदरें[२६] ॥२५॥
सद्दृष्टि आदरू मज वत्सा जसि गाय आदरि द्रवुनी ॥
हा आर्त म्हणो न पदीं हेमंतीं जेंवि हा दरिद्र उनीं ॥ २६ ॥
घोलूनि डोलवू हा डोलवितो जेंवि रसिक शिर कीरें[२७] ॥
मग चिंता काय जडा वाटो याची सदैव किरकीर ॥ २७ ॥
म्यां न च द्यावें म्हणतां धरूं वच मोडुनि नकोटरनगातें ॥
खग कनकपंजरा बहु मानी सोडुनि न कोटरें[२८]नगीतें[२९] ॥ २८ ॥
साध्वीला जें कांहीं कांत प्रिय तें चि कार्य होय जनीं ॥
स्वाहाधवांनभिमतीं[३०][३१] आग्रह काशास आर्य हो यजनीं[३२] ॥ २९ ॥
निश्चय करुनि न नागें तिळ ही ठेवी पतिव्रता चरण ॥
भगवद्भजनीं माझी तैसी च करू मति व्रताचरण ॥ ३० ॥
लागाव्या गोड तशा मद्धृदया ज्या परें दिल्या गाळी[३३] ॥
बाळें देतां हर्षे नसतां अठवूनि अश्रुतें गाळी ॥ ३१ ॥
हरिकीर्तिगीति जी म्यां दैवा व्हावें कुरंगें[३४] रे तींतें[३५] ॥
लोळावा हा सत्पदधूळींत जसा तुरंगें[३६] रेतींत ॥ ३२ ॥
बहु साधूक्त रुचावें लोभिप्रभुला जसें चहाडाचें ॥
मज अन्यकलत्राचें[३७] स्पर्श न विटवू जसें च हाडाचें ॥ ३३ ॥
वत्स जसा स्तन्यातें[३८] सादर पीतो धरूनि आम्यातें[३९] ॥
जें साधुमुखोद्गत यश तैसें प्यावें करूनि आ म्यां तें ॥ ३४ ॥
हरिकीर्तनीं शिरावें धनिकगृहीं जेंवि जपुनि चोरानें ॥
न उठावें बहुकार्यें बहु मारें जेंवि कुचर ढोरानें ॥ ३५ ॥
संसारदुःख विसरवु सत्पद्धति मतिस जेंवि काय घडी ॥
वरमायेसि विवाहीं विसरवि चवरी गुलाल पायघडी ॥ ३६ ॥
निजदेहगेहभान प्रभुभक्तांच्या कथीं हि मेळांत ॥
मज कीर्तनीं नसावें जैसें शिरतां मुलांस खेळांत ॥ ३७ ॥
म्यां कीर्तना टपावें मार्जारें सर्वदा जसें दुग्धा ॥

---

२६ बदर = बोर. २७ कीर = पोपट. २८ कोटर = घरटें. २९ नग = वृक्ष. ३० स्वाहाधव = स्वाहेचा पति = अग्नि. ३१ अनभिमत = अप्रिय. ३२ यजन = हवन. ३३ गाळी = शिव्या. ३४ कुरंग = हरिण. ३५ तींत = गीतींत. ३६ तुरग = घोडा. ३७ कलत्र = स्त्री. ३८ स्तन्य = दुग्ध. ३९ आमा = स्तन.

सन्मति विनयादिगुणां वाहो प्रेमें नगा जसी मुग्धीं[40] ॥ ३८ ॥
प्रिय हरिजन हो जैसा आला माहेरचा बहायाला ॥
स्त्रीजन जसा विवाहा जावें म्यां सज्जना पहायाला ॥ ३९ ॥
हृदय हरिजना कांता मतिनें उघडें करूनि ओपावें ॥
संद्विरहीं बहु देहीं गोपीचित्तें तसें चि कोपावें ॥ ४० ॥
हो नियति[41] बहु मता मम मतिस कुलवतीस जसि सदा श्वश्रू[42] ॥
स्पर्शावें गुरुजनपद शिरें असें गर्विजनकरें स्मश्रू[43] ॥ ४१ ॥
स्वप्रियलब्धरसकथन करिती स्वसखींजनीं जसी बाला ॥
प्रेमळ जनीं कथू निजसुख रसनें[44] स्तवुनि आपल्या भालीं[45] ॥ ४२ ॥
कीर्तन असो मतिस बहु मत जैसें स्त्रीस हळदकुंकु तरी ॥
स्वामि पुढें करु रसना चाटु पदीं पडुनि जेवि कुं कुतरी ॥ ४३ ॥
साधूक्ति बहु मता मज हो धनिक जनास जेवि यादवही ॥
कीं ज्यासि सुधा स्पर्शे त्या न विषाचा हि दे भया दवं[46] ही ॥ ४४ ॥
उलटा आंत स्पष्ट व्यवहारें देहांत दाखवी सुलटा ॥
सन्मति हो तैसी परपुरुषासक्ती[47] सदा जसी कुलटा[48] ॥ ४५ ॥
जैसें अंधे वृद्धें नसतां गतिहेतु हस्तकीं यष्टी ॥
तैसें व्हावें सज्जनसंगति वांचुनि उदंड म्यां कष्टी ॥ ४६ ॥
आवड असो कथेची जसि बाळा फाल्गुनांत पुनवेची ॥
संतीं वेंचावें धन तापसजन तप जसें *तपुनि वेंची ॥ ४७ ॥
मणिकनकभूषणाहुनि मुबहुमता स्त्रीजना गळसरीती ॥
हो तासि सदुक्ति या हा दावू एक चि जसा पळस रीती ॥ ४८ ॥
रंगावें सद्वचनें मतिनें चूर्णें[49] जसें चि हळदीनें ॥
भजन न सोडवें म्यां जेवि कधीं कर्षकें[50] न हळ[51] दीनें[52] ॥ ४९ ॥
द्यावा कार्मारंभीं नामातें जेवि मान वढिलातें ॥
जनमत चि करावें जें स्त्रीमत करि जेवि मानव ढिलीं[53] तें ॥ ५० ॥
हळु हळु झडो अहंता सन्मनीं बार्धकीं जशी शेंडी ॥
[54]केंडू विवेक विषया निस्पृह जन वस्तुतें जसा केंडी ॥ ५१ ॥

---

४० मुग्धा = स्त्री. ४१ नियति = नशीब. ४२ श्वश्रू = सासू. ४३ स्मश्रू = मिशी. ४४ रसना = जीभ. ४५ भाल = नशीब. ४६ दव = अग्नि. ४७ पर पुरुष = परकी पुरुष--पक्षीं पुरुषोत्तम (विष्णु). ४८ कुलटा = वेश्या. ४९ चूर्ण = चुना. ५० कर्षक = शेतकरी. ५१ हळ = नांगर. ५२ दीन = गरीब. ५३ ढिला = बाईल बुध्या. ५४ केंडू = टाकू.

* ' जपुनि ' पाठांतर.

दु:संगा आधीं च स्वांतें सत्संनिधान सेवावें ॥
जेंवि अशुचिते पूर्वीं श्रवणीं यज्ञोपवीत ठेवावें ॥ ९२ ॥
हरिहरिजनाश्रय बरा होतें बहु तदितराश्रयें भंड ॥
लागुनि असमर्थाच्या कांसिला वस्त्र पावतें दंड ॥ ९३ ॥
ज्यांत न हरिहरिजनयश ऐसें जें काय कीर्तनीं गान ॥
तें अलवण भोजनसें न च सेउत आर्तबाळसे कान ॥ ९४ ॥
किर्तनरुचि तसि वाढो खाजविल्याची जशी च कंडू कीं ॥
वाढे विषयरति विटीं[५५] गर्जनहाचि जेंवि वृष्टि मंडूकीं ॥ ९५ ॥
बरि संकोच असावा आंत बहुत कृष्णकिर्तनीं काम ॥
गुरु जन समक्ष पतिचें घेतां आर्याग्रहें जसें नाम ॥ ९६ ॥
माझी श्रुति[५६] साधूच्या सर्व हि सेवूनि साजु[५७] कवनींचें ॥
सेवुनि शेळी साजे जेंवि शिळें आणि साजुक[५८] वनींचें ॥ ९७ ॥
एक तरि साधुचा म्यां पळ भारे तरि काय पाय दाबावा ॥
ज्या काळ ह्मणे केला आपण रक्षाहे काय दाबावा ॥ ९८ ॥
कवि ह्मणति यद्रजोर्थ स्वविभव सव्योमयान[५९] वेंचावा ॥
यद्दाहकें ह्मणावे तक्षकसे कोटि या नवे चावा ॥ ९९ ॥
जी सत्पदभुक्त कुसुममाळा भव्यासिभाल दोरीती ॥
सुजनेतर याहुनियां भिन्न जरि वदेल तरि वदो रीती ॥ ६० ॥
साधुपदासि जपावें बहु देवाला जपे जसा गुरव ॥
मज संनिदेशें[६०] भुलवू भुलवितसे जेंवि रंकुलीं[६१] सुरवें[६२] ॥ ६१ ॥
हरिजन ह्मणोत नातें जडलें आंगासि जेंवि आवाळूं ॥
कां बा आह्मी खोटे ह्मणुनि तुज करावयास आ वाळूं ॥६२॥
प्रभुसि[६३] जसि पिशाचांची मानो साधुसि तसी च मत्सेवा ॥
सद्दृष्टि ह्मणेल चि ये काढूं दे देवतटिनि[६४] वत्से वा ॥६३॥
सत्पदरजाहुनि अधिक चिंतामणि सुरद्रुम न गमावे ॥
सन्नतमतिमहिलागीं नव नव सेवाधिकीर न गमावे ॥६४॥
पावावें हरिजनपदसंगा व्हायासि पारद स्वा मीं ॥
पुसतां मग कथिल चि बा हा तव गुरुबंधु नारदस्वामी ॥६५॥
सद्गुजनें पोसावें प्रेमचि सधनें जसें स्वतुंद रसें ॥

---

५५ विट = जार. ५६ श्रुति = कान. ५७ साजु = साजो = शोभो. ५८ साजुक = ताजें. ५९ व्योमयान = विमान. ६० संनिदेश = साधूंची आज्ञा. ६१ रंकु = हरिण. ६२ सुरव = सुस्वर. ६३ प्रभु = शिव. ६४ देवतटिनी = गंगा.

अनुक्रमणिका

वाटावें इतराचें कामिजना परकलत्र सुंदरसें ॥६६॥
चंद्रींच्या अमृतातें सेवायाचें सदारें[६५] शिकला जो ॥
मज तो चकोर पाहुनि सत्कीर्तिरता सदा रसिक लाजो ॥६७॥
श्रीमद्विष्णुजनांहीं केला स्वक्रोध कामलय[६६] ज्यांहीं ॥
हा दास न निववावा तरि मग ते नाग कां मलयजांहीं ॥६८॥
ताप शमाया अलिनीं[६७] नलिनीं[६८] ज्यां सत्पदीं च लोळावें ॥
पोळावें चातकमन न दवीं जलदें द्रवोनि ओळावें ॥ ६९ ॥
हा कवि मयूर हर्षे सद्घन पाहोनि सरस नाचावा ॥
अति विस्मयें ह्मणावें खळ हो निंदूनि न रसना चावा ॥७०॥
सन्मत मनोरथांची सुमणींची जेंवि तेंवि हे राजि[६९] ॥
रामसुत मयूर ह्मणे सर्व रसिक हो द्रवोनि हेरा जी ॥७१॥
॥ इति श्रीमन्मयूरविरचिता सन्मनोरथराजिः संपूर्णा. ॥

समाप्त.

श्री विठ्ठल-प्राणिधिः[१]

वंदेहं विठ्ठलं दातुं शं[२] देहं धृतवान्प्रभुः ॥
संदेहं हंतुमुदितो मंदेहं[३] योऽ शुमानिर्व ॥१॥
प्रऱ्हादा न स्पर्शे पीडा स्मरणें असें भले वदले ॥
गदें[५] लेश हि न उरावा भक्तीं कीं न च तुझी कृपा बदले ॥२॥
बा परम वत्सला तू उद्धरिता जाहलासि आर्तातें ॥
जें दे तुला गजाची प्रिय पुत्राची पित्या न वार्ता तें ॥३॥
त्वां अत्युग्र व्यसनीं[६] लीलेनें अंबरीष वांचविला ॥
पुण्य प्राज्यें[७] यशांचा ध्रुव शिशु रक्षूनि राशि सांचविला ॥४॥
पुरवुनि अनेक वस्त्रे गौरविली द्रौपदी जळजनाभें[८] ॥
त्वां अद्भुत प्रतापें दिधलें बहु त्या महाखळजना भें ॥५॥
आत्मकथा भक्तकथा तुज रुचती व्यास शुक असें कथिती ॥

---

६५ सदार = सस्त्रीक. ६६ लय = नाश. ६७ अलि = भ्रमर. ६८ नलिन = कमळ. ६९ राजि = माळ.

१. प्रणिधि = प्रार्थना, हेर. २ शं = सुख. ३ मंदेह = दैत्य विशेष. ४ अंशुमान् = सूर्य. ५ गद = रोग. ६ व्यसन = संकट. ७ प्राज्य = पुष्कळ, ८ जळजनाभ = विष्णु.

अनुक्रमणिका

नाना पापें नाना दुःखें नाना महाभयें मथिती ॥६॥
कीर्तन तुज आवडतें साच कथिति पुंडरीक वरदाः हें ॥
कीर्तनकर जनतापें तुज व्हावें दुःख जेंवि करदाहें ॥७॥
वांचविला जो पावे मरण उपजतांचि करुनि आ बाळ ॥
तूं माय दीन शिशुची होऊं न देसी कदापि आबाळ ॥८॥
कीर्तन नित्य प्रेमें करितां छाया स्वयें करिसि पदरें ॥
नाम निरत शबरीचीं त्वां उच्छिष्टें हि भक्षिलीं बदरें ॥९॥
जेंवि तुकोबा जैसा एकोबा नामदेव तत्सम हा ॥
त्वत्कीर्तनरत विठ्ठल पावावा जेंवि सुरभिवत्स महां ॥१०॥
कां भक्तवत्सला बा सांप्रत झालासि तूं उदासीन ॥
प्रभुची सेवालेशें झाली काय प्रिया कुदासी न ॥११॥
प्रभु असुनि अशक्त तसा कां हें न च होय उचित महिम्यातें ॥
सुचवूं नये यशस्कर जें कार्य अवश्य शुचितम हि भ्यां तें ॥१२॥
स्वप्रियभक्त असा कां होऊं दिधला जगांत बोभाट ॥
रक्षावा चि व्यसनीं प्रभुनें तो प्राकृतें हि जो भाट ॥१३॥
सदय कसा कुरवाळी आर्ता तें काय काम हें भारी ॥
विश्वेशा ये ह्मणतां वधिला धावूनि कां महेभारी[13] ॥१४॥
पूर्वीं जे उद्धरिले आले ते दास काय कामास ॥
गाइल तुज कीं देइल वपु कापुनि लोकनाथका मास ॥१५॥
दीनातें उद्धरितां मिळतें यश शुद्ध काय हें थोडें ॥
यश जोडाया केलीं मानधनाहीं कलेवरें[14] रोडें ॥१६॥
कुरवाळिल्या विना मृत गोपाळ कुमार उठविले क्षिप्र ॥
अवलोकुनि च तसा त्वां उठवावा हा कृपाकरें विप्र ॥१७॥
दासा हा मी आलों ऐसी देऊनि हांक हांकेला ॥
द्यावा धीर दयाळा कष्टी सेवक नहाक[15] हा केला ॥१८॥
बा विठ्ठला तुजविणें परिपाळक कोण सोयरा जीवा ॥
जीवन तूं शोभा तव यश जेंवि द्युमणि[16] तोयें[17] राजीवीं ॥ १९ ॥
आत्मा गुणें[19] देह फणी स्पष्ट असा बोध यासि अथवा हो ॥

९ बदर = बोर. १० मह = आनंद. ११ कुदासी = कुब्जा. १२ भाट = स्तुतिपाठक. १३ महेभारि = महा—इभ—अरि = गजेंद्रशत्रु. (नक्र). १४ कलेवर = शरीर. १५ नहाक = व्यर्थ. १६ द्युमणि = सूर्य. १७ तोय = उदक. १८ राजीव = कमल. १९ गुण = दोर. २० फणी = सर्प.

अभयवर विठ्ठला दे धडक तुझा भक्तिराजपथ वाहो ॥ २० ॥
आबाळवृद्धलोक त्वन्महिम्यानें तसा चि रिझवावा ॥
जेणें कीर्तनवर्षें श्रोत्यांचा तापदाव विझवावा ॥ २१ ॥
विपशिशुनागें रोगें तव जन न करूनि आ बरा खावा ॥
स्वप्रभुताभक्तीचा उत्साह धरूनि आव राखावा ॥ २२ ॥
निजपापकर्म फळ जें ह्मणसिल भोगूनि सर्व सारावें ॥
अघ पूतना अजामिळ बक यांतें तरि कधीं न तारावें ॥ २३ ॥
चित्रपटांत लिहविल्या योनि चतुरशीति[21] लक्ष ज्या उक्त ॥
त्यावरि शिष्य फिरविला गुरूनें केला भवव्यथामुक्त ॥ २४ ॥
विश्वगुरु पांडुरंगा तूं तारीं करूनियां असें कांहीं ॥
किमपि अशक्य तुला बा प्रभुवर्या भक्तवत्सला नाहीं ॥ २५ ॥
रंगांत प्रेमभरे ज्याचे त्वत्कीर्तनीं असु[22] खपावे ॥
तो विठ्ठलप्रभो तव भक्त कसें बा असें असुख पावे ॥ २६ ॥
प्रेमें कीर्तन करितां नित्य घडावा कसा महादोष ॥
तोष प्रभुला व्हावा यांत उठावा न सर्वथा रोष ॥ २७ ॥
देवा तूं चि समर्थ स्व जनाची कीर्तिलाज राखाया ॥
त्वद्दासाहुनि अन्या लागे व्यसनांत काजरा खाया ॥ २८ ॥
ज्याच्या हृदयीं वससी होऊं देसी तया कसी पीडा ॥
व्रीडों[23] बहुत मज जडा हाती पक्षी हि बहु जपे नीडों[24] ॥ २९ ॥
देवा जनकाचें मन दुःखित देखुनि मुलास कळकळतें ॥
रदवदल किति करिल जड करुणा सिंधो तुला सकळ कळतें ॥ ३० ॥
गुरु वदले संकीर्तन मखकर्म[25] चि कलियुगांत भद्र[26] सिका ॥
होता तसा असावा याचा अभिमान तुज चि सद्रसिका ॥ ३१ ॥
संकीर्तनयज्ञ घडो येथें जन्मांतरीं हि हा काम ॥
पुरवावा त्वां याचा त्याचा ही जो जपे तुझें नाम ॥ ३२ ॥
भक्तोपेक्षा केली ऐसें ह्मणतील तुज हि लोक दहा ॥
वारावा चि उपद्रव दासाचा सर्वसाधुशोकद हा ॥ ३३ ॥
व्याकुळ कीर्तनविरहें त्वद्विरहें करुनि बा जसा नंद ॥
करिव कथा लोक सकळ हो हो प्रभु तूं हि आज सानंद ॥ ३४ ॥
प्रभुच्या पडुनि गळां हे केली रदबदल विचकिले दंत ॥

२१ चतुरशीति = चवऱ्यांयशी. २२ असु = प्राण. २३ व्रीडा = लाज. २४ नीड = घरटें. २५ मख = यज्ञ. २६ भद्र = कल्याणप्रद.

साहित्य मयूराचें प्रभु जवळिं करोत सर्व ही संत ॥ ३५ ॥
म्यां ब्रह्मण्य प्रभुवर परमार्त ब्राह्मणार्थ भावानें ॥
पसरुनि पदर विनविला ज्याच्या तरतात पतित नावानें ॥ ३६ ॥
या रदबदल-श्रवणें करिल चि विठ्ठल दया असें वाटे ॥
कीं दीनबंधु हा श्रुत होतां दीनोक्त गहिवरें दाटे ॥ ३७ ॥
बहुधा इतुके दिवस प्रभुवर आहे समाधिसुखमग्न ॥
हें जरि नव्हे तरि न कां बोले पाहे बसे असे नग्न ॥ ३८ ॥
सोडिल समाधि विठ्ठल भक्तांगीं पाणिपद्में फिरवील ॥
जिरवील क्षणमात्रें दुःख यश त्रिभुवनांत मिरवील ॥३९॥
शमवील सर्व पीडा स्वप्न तसा भुक्त भोग गमवील ॥
भ्रमवील न भक्तांतें स्वपदाब्जीं स्वजनभृंग रमवील ॥४०॥
निजपदभजनीं याचा निश्चय निश्चळ सदा कसा आहे ॥
पाहे मार्यों पीडा दाखवुनि स्वजनसत्तमा या हे ॥४१॥
प्रभु न जडोक्तीस विटे वृद्ध जनक जेंवि बाळगाळीस ॥
भक्त मयूरें लिहिल्या आर्या सज्जनसुखार्थ चाळीस ॥४१॥

इति श्रीरामात्मजमयूरपंडितकृतः श्री विठ्ठलप्राणिधिःसंपूर्णः

समाप्त.

॥ अथ श्रीकाशीस्तुतिः ॥

श्रीकाशि श्रीकंठ प्रभुची तूं वल्लभा पुरीवर हा ॥
त्वन्महिमा ऐसी च श्रितसर्वप्रिय सदा पुरीव रहा ॥१॥
तूं देवि राजधानी शंभुप्रभुची श्रुतिस्तुता आद्या ॥
तव आश्रित जन न ह्मणति देवा तें अमृत करुनिया आ द्या ॥२॥
आनंदवन ह्मणति तुज अविमुक्त महाश्मशान कविराजे ॥
त्रिजगीं त्वत्कीर्ति पुढें सति कोणाची हि कीर्ति न विराजे ॥३॥
काशी काशी काशी ऐसें देशांतरीं हि जो वदतो ॥
त्वद्दासें पावावें जें तें चि व्यक्त पावतो पद तो ॥४॥
ब्रह्मांडीं जीं क्षेत्रें जीं तीर्थें दैवतें हि जीं असती ॥
सर्व त्वदाश्रय करुनि वाराणसि सर्वदा सुखें वसती ॥५॥

---

२७. पाणिपद्म = हस्तकमळ. २८ माया = खोटी.

अनुक्रमणिका

राशी तूं सर्वांची पुण्याची निर्मलातुलाराशी ॥
हा शीतकर[1] म्हणे जित होउनि तर सद्यश:कणें काशी ॥६॥
वाराणसि सर्वां ही जीवांतें तूं चि मुक्तिदा शाश्वी ॥
म्हणती वेदव्यास हि देवि न हे या चि उक्ति दासाची ॥७॥
वाराणसि तुजमध्यें ज्या जीवें काय काय सोडावा ॥
तेणें अति दुर्लभ जो तो मोक्ष सुखें करूनि जोडावा ॥८॥
काशि महाविद्या तूं अन्यत्र तसी नसे तुजी वसती ॥
हे पावते भवार्णव[2] लंघायास्तव न सेतु जीव सती ॥९॥
जेव्हां चि मरण करितो रुद्रप्रभु तारकोपदेश तदा ॥
घटिकेंत मुक्त जीव त्रिदशांला[3] फार कोप दे शतदा ॥१०॥
पावावें तुज मध्यें भगवति साक्षाच्छिवत्व कुर्णपानें[4] ॥
बहु वेड लाविलें कवित्हृदया या तव अगाध[5] गुणपानें[6] ॥११॥
यागातें योगातें भजुनि गति वशी[7] च पावला जीव ॥
त्यातें वाराणसि तूं भलत्यांसि अशी च पाव लाजीव ॥१२॥
मरण अमंगळ परि तें कारण तुज माजि मंगळ गतीचें ॥
काशिमृति[8] कसी हि घडो केवळ कैवल्यें[9] अंग लंगतीचें[10] ॥ १३ ॥
जीं तीर्थें जीं क्षेत्रें तीं सेवाया मुमुक्षुला[11] उचितें ॥
कीं पाठविति तुज कडे पावाया मुक्ति शेवटीं शुचितें ॥ १४ ॥
तुज मोक्षसत्र[12] ह्मणती व्यासादि उगे चि काय काशि कवी ॥
अतिसदये संग तुझा हें देणें विश्वनायका शिकवी ॥ १५ ॥
भवदाश्रित नाकांच्या[13] त्या आठविती न विप्र भोगांतें ॥
न तुजविना इतुके तव पतितें ह्मणते कवि प्रभो गातें ॥ १६ ॥
तुज मधिल शव शिव चि हें सति परम रहस्य[14] नारदें सुघडें ॥
सांगुनि मरुत्त राजा केलें जग उद्धरावया उघडें ॥ १७ ॥
वाराणसि ऐकति जे जन तुझिया मोक्षदायका शीलीं[15] ॥
ते साधनसंपन्न हि ह्मणती पावन काय काशीला ॥ १८ ॥
आश्रित चि तुझा काशि त्रैलोक्यामाजि धन्य सुखवासी ॥
विधिलोकस्थ[16] हि हें सुख वांछुनि विश्वेश्वरासि मुख वासी ॥ १९ ॥

---

१ शीतकर = चंद्र. २ भवार्णव = भवसागर. ३ त्रिदश = देव. ४ कुणप = प्रेत. ५ अगाध = खोल. ६ पान = प्राशन. ७ वशी = इंद्रियें दमन करणारा. ८ मृति = मरण. ९ कैवल्य = मोक्ष. १० लगत = स्नेह. ११ मुमुक्षु = मोक्षेच्छु. १२ सत्र = यज्ञ. १३ नाक = मोक्ष. १४ रहस्य = गुह्य. १५ शील = स्वभाव. १६ विधिलोक = ब्रह्मलोक.

श्री

अथ प्रभुवंशकाव्यम्.

गोपालकृष्णकृपया प्रभुवंशलीलासद्वर्णने मतिरभूदिति संप्रणम्य ॥
शिष्टान्करोमि रचनामथ तद्विलोके चंद्रोदयेऽबुधिरिवर्ध्यतु सत्प्रहर्षः॥ १ ॥

बल्लालोऽरमतेषुपातविषये श्रीवर्धने भार्गव— ॥
क्षेत्रे सूनुरथास्य पुण्यनगरे श्रीबाजिरायप्रभुः ॥
बल्लालः पुनरास तस्य तनयः श्रीमान्वदान्यः क्षम—॥
स्तस्यासीत्किल वंशसंततिकरः पुत्रस्तु नारायणः ॥ २ ॥

सेनापूर्णः सशक्तिः शिवसचिवयुतो राजकर्मप्रवीणो ॥
धन्यः सत्यप्रतिज्ञो बहुलकुशलवाग्धर्मशौर्यप्रतापी ॥
शत्रोः स्तुत्यः सभायां रविसमसुमहा राजसिंहासनाढ्यः ॥
पृथ्वीपाणिग्रहीता नृपतिरतिमतिश्चास नारायणः सः ॥ ३ ॥

कालं कियंतं स विहृत्य भूमौ गतो यवीयानपिदेवलोकम् ॥
निधाय गर्भं किल धर्मपत्न्यां तेजो निधायार्क इवास्तमग्नौ ॥ ४ ॥

नृपांगनाथ गर्भिणी ह्यमोघवीर्यधारिणी ॥
तमोरिबिंबधारिणी दिगिंद्रपालितेव सा ॥
महोग्रदुष्टशासना सुशोभना वरश्रिया ॥
विशेषसौख्यदायकं पुरंदरं समाश्रिता ॥ ५ ॥

श्रीमद्गणेशमानम्य बालानां बोधसिद्धये । अनन्तः कुरुते व्याख्यां प्रभुवंशस्य बोधिनीम् ॥१॥ व्याख्यायन्ते पदान्यत्र विषमाण्येव नेतरत् । श्लोकाः सर्वेऽपि नैवात्र व्याख्याता विस्तृतेर्भयात् ॥२॥ गोपालेति । शिष्टान्संप्रणम्य रचनां करोमीति संबंधः । तद्विलोके तदवलोकने साति । सतां पण्डितानां प्रहर्षः ऋध्यतु वर्धताम् । कस्मिन्कइव । चन्द्रोदये अंबुधिरिव ॥१॥ बल्लालेति । इषुपात इति कोंकणसंज्ञा । श्रीवर्धने ग्रामे । भार्गवक्षेत्रे परशुरामक्षेत्रे । अथ अस्य बल्लालस्य सूनुः पुत्रः श्रीबाजिरायप्रभुः पुण्यनगरे अरमतेति संबधः । तस्य बाजिरायप्रभोः पुनः बल्लालः बल्लालनामकः वदान्यः दाता श्रीमान् क्षमश्च तनयः पुत्रः आस बभूव । तस्य बल्लालस्य नारायणनामा पुत्रः वंशसंतातिकरः वंशाविस्तारकरः आसीत्किल ॥२॥ सेनेति रविणा सूर्येण समं तुल्यं सुष्टु महस्तेजो यस्य स रविसमसुमहाः ॥३॥ कालमिति । अतिशयेन युवेति यवीयान् तरुणतरः अल्पवयस्कोपीतिभावः ॥४॥ नृपेति । तमोरिबिम्बधारिणी सूर्यबिम्बधारिणी । इन्द्रपालिता दिगिव पूर्वदिगिव । महत् उग्रंच दुष्टेषु शासनं यस्याः सा महोग्रदुष्टशासना । वरया श्रेष्टया श्रिया गर्भजानितशोभया सुशोभना ॥५॥

दिवंगते राजनि मंत्रिवर्यः॥ श्रीशं ययाचे विभुमित्थमार्यः ॥
त्वं देहि राज्यं ह्यवितुं सुभूपम् ॥ राजा मुनेर्यागमिवाशु रामम् ॥ ६ ॥
नतः श्रीहरे तेऽस्मि पादारविंदम् ॥ गदाद्यायुध प्रोल्लसद्रत्नमौले ॥
प्रसन्नात्मना संकटे पाहि विष्णो ॥ कुरु त्वं कृपां मां शरण्य प्रपन्नम् ॥७॥
वत्स त्वया यद्वृतमीप्सितं तच्छ्रुत्वा प्रसन्नोऽस्मि तवातिभक्त्या ॥
भवामि राज्याकलने सहायः स्वप्ने जगादेति हरिस्त्वमात्यम् ॥ ८ ॥

मंत्र्याद्याः पौरसंघाः सकलजनचयाः पण्डिताश्चाश्रिता ये ॥
येऽस्मद्राज्येऽध्यगच्छन्श्रममथ सहने नापि शक्ता अनाथाः ॥
ते सर्वे रक्षणीया अभयमपि सदा देयमेभ्यः पुरेऽस्मि– ॥
न्नानंदः संविधेयो ऽ तनुत मतिमती दोहदं गर्भिणीत्थम् ॥ ९ ॥

स्वस्ति श्रीनृपशालिवाहनशकाद्यातेऽगनंदागम–॥
क्ष्मामानाब्दमिते त्वनेहसि जये वर्षे वसन्तेऽधिके ॥
राधे श्वेतदले शुभे मुनितिथौ सोमेऽदितौ चादिता–॥
दर्कादष्टिघटीष्वितासु समभूद्गंगोदरान्माधवः ॥ १० ॥
पूर्वस्या इव मातुरंकउदयग्राव्णीव तेजोनिधिः ॥
सद्यः प्रादुरभूत्पुरंदरागिरौ पूषेव सन्माधवः ॥
सर्वेषामनवद्यवेदगदितानेकक्रियावर्तकः ॥
पंकस्येव रिपोर्विशोषणकरो मित्राब्जाविद्योतकः ॥ ११ ॥
मेघा नीरमपूरयन् क्षितिरभूद्व्रीहिप्रपूर्णा द्रुमा ॥
भूरिस्वादुफलाः खलाश्चविमलाचारा अभूवंस्तदा ॥
नद्यः स्वच्छजलाः प्रभूतपयसो गावः सुखाः संववु– ॥
र्वाता दिङ्निकराः प्रसेदुरधिपो जातो यदा माधवः ॥ १२ ॥

दिवमिति । आर्यः मंत्रिवर्यः राजनि नारायणे दिवंगतेसति श्रीशं विष्णुं प्रति विभुं आत्मनोरक्षितारं प्रभुं इत्थं ययाचे इति संबंधः । राजा दशरथः मुनेर्विश्वामित्रस्य यागं अवितुं रक्षितुं राममिवेतिच संबंधः ॥६॥ नतइति । हे शरण्य शरणागतवत्सल त्वं प्रपन्नं शरणागतं मांप्रति कृपां कुरु॥७॥ वत्सेति । हे वत्स त्वया यत् ईप्सितं आप्तुमिष्टं । वृतं प्रार्थितम् ॥८॥ मंत्र्याद्याइति । मतिमती बुद्धिमती । गर्भिणी इत्थं दोहदं स्वमनोरथं अतनुत लोकेषु विस्तारयामास ॥९॥ स्वस्तीति । अंगानि षट् नंदा नव आगमाः षट् क्ष्मापृथ्वी एका अंकानां वामतोगतिरिति अंगनंदागमक्ष्मा-मानाब्दमिते १६९६ एतत्परिमिते अनेहसि काले याते सति । जये जयनाम्नि वर्षे । वसंते ऋतौ । आधिके राधे वैशाखे मासे । श्वेतदले शुक्लपक्षे । शुभे मुनि–तिथौ सप्तम्यां। सोमेवारे । आदितौ पुनर्वसुनक्षत्रे । उदितात् अर्कात् । अष्टिघटीषु षोडश घटीषु इतासु सतीषु । गंगोदरात् माधवः समभूत् ॥१०॥ पूर्वस्या इति । उदयग्राव्णि उदयाचले ॥११॥ मेघा इति । व्रीहिप्रपूर्णा व्रीहीत्युपलक्षणं सकलधान्यसंपन्नेतिभावः । भूरीणि प्रभूतानि स्वादून मधुराणिच फलानि येषां ते ॥१२॥

जाते माधवभूपतौ समपतद्यद्यन्महत्संकटम् ॥
तत्तद्वै शरदभ्रवत्स्वयमगान्नाशं विभोस्तेजसा ॥
या रासापत्हता हरेर्विरहिता गोपीव भीता पुरा ॥
सा पश्चात्कुरगान्मुदं हरियुता गोपीव तद्वीक्षणात् ॥ १३ ॥

अभ्यज्य तैलरसतःसलिलैःकवोष्णैः॥संस्नाप्य चेलनिहितः प्रसुवाथ बालः॥
न्यग्रोधपर्ण शायितो वदने करेण॥पादं दधत्किल मुकुंद इवाबभौ सः॥१४॥

अत्रेर्दारानुरागाद्धरिहरविधयः प्राग्यथा बालभावात् ॥
प्रेंखायामुद्विजन्हुः श्रुतिनुतविभवाः सेव्यमाना मुनींद्रैः ॥
स्थित्यंतोत्पत्तिदक्षा जगदखिलविधीनादधानास्तथैव ॥
श्रीमानेकोपि भूपस्त्रय इव विजहाराश्रितः पोतभावम् ॥ १५ ॥

जनश्रेष्ठः कष्टे सकलसमुदायेन विचर ॥
न्नमात्योनिश्चिक्ये श्रमपरिहृतावीश उदितः ॥
स भव्यः स्तोतव्यश्चरणनतिपुण्येन च विभोः ॥
सुदूरे घोरं नः सपदि भवितेत्थं स सुमतिः ॥ १६ ॥

नानारातिभिरुन्मदैःक्षितिमिमां संपीडितां चासकृत् ॥
खिद्यंतीमिव वीक्ष्य मंत्रिनिकरा आश्वासयन्तोऽभ्यगुः ॥
प्रेंखामप्यधिशायिनं विभुममी ब्रह्मादिदेवा यथा ॥
दैतेयार्दितभूमिसांत्वविधये क्षीराब्धिसंशायिनम् ॥ १७ ॥

जातेति । पुराकिल रासोत्सवे गोप्यः श्रीकृष्णेन रममाणावयं धन्याः यदस्मासु लंपटोहरीरमत इत्यहंकृता अभूवंस्तदा सर्वज्ञो हरिस्तद्विदित्वैकामादायान्तार्हितस्तया चान्यत्रारमत । ततः साप्यहंकारमकुरुत । सर्वा विहायातिसुंदर्या मया साकमसौ रमत इति । ततस्तामप्येकस्मिन्कानने जहौ । ततोतिदुःखिता भीता सा अनाथेव त्यक्ताभिमाना रुरोद । तामतिभीतां निर्विण्णां हरिरन्वगृहीत्ततः सायथापुनः प्रमादिता तथा पृथ्वी माधवावतरणात्प्रागनाथा भीताचैतद्धृदयेच पुनरतिप्रमुदितोति उत्तरार्द्धतात्पर्यमुपमोपमेयभावेनावधेयम् ॥१३॥ अभ्यज्येति । प्रसुवा माता । कवोष्णैः मंदोष्णैः । चेले वस्त्रे । निहितः स्थापितः । न्यग्रोधोवटः तस्यपर्णे शायितः शयानः ॥१४॥ अत्रेरिति । अत्रेर्दारानुरागात् अनसूयानुरागात् । पोतभावं शिशुत्वम् ॥ १५ ॥ जनश्रेष्ठइति । जनश्रेष्टः सुमतिः सुबुद्धिः स अमात्यः कष्टे संकटे उपस्थिते सति सकलसमुदायेन इतरमंत्रिसमूहेन सह विचरन् विचारं कुर्वन् सन् इत्थं निश्चिक्ये निश्चयं कृतवान् । इत्थं कथं । ईशः प्रभुः नः श्रमपरिहृतौ श्रमपरिहारे उदितः उत्पन्नः अतः भव्यः स प्रभुः स्तोतव्यः तस्य विभोः चरणनतिपुण्येन नः घोरं संकटं सपदि सुदूरे भविता भविष्यति ॥ १६ ॥ नानेति । अभ्यगुः अभिजग्मुः प्रेंखामधिशायिनं पालनायां शयानमपि ॥ १७ ॥

चक्रोद्भवानेकमहोल्बणेषु ॥ घोरेतिकष्टेषु जनाश्चभीताः ॥
त्राता त्वदन्योस्ति न संकटेषु ॥ क्षिप्रं दयस्वेत्यनुवन्विभुं तम् ॥ १८ ॥

विधुः सुधांशुरोषधीर्यथाभिवर्धयत्यसौ ॥
सुधास्रवैःकरैःस्वकैर्नभोंतरंसमाश्रितः ॥
तथा स मंचकेऽचितः स्वधर्मरक्षकः प्रभुः ॥
विनीतमंत्रिभिर्नुतःप्रजाअरक्षदीक्षणैः ॥ १९ ॥

शयनमंगलैःस्नानमंगलैः ॥ स्मितलसन्मुखं कामसुंदरम् ॥
तिलकशोभितं चारुकुण्डलं ॥ विभुमवीवृधश्चोपमातरः ॥ २० ॥

दुर्वृत्तासुरभारनाशनवशाद्धर्मं चतुष्पादमा-॥
कुर्वीयैव निरूढमित्थमसकृल्लोकेषु संसूचयन् ॥
जानुभ्यां करवारिजद्वितयतो भूमौ मुहूरिंगणम् ॥
चक्रे वेदपदाकृतिर्वसुमतीमाश्वासयन्माधवः ॥ २१ ॥

अग्नौ विप्रवरैर्हुते त्विह यथा देवाः शचीशादय-॥
स्तृप्ता विप्रगणे क्रतौ सुरुचिरैरन्नैश्च संतर्पिते ॥
द्रौपद्यर्पितशाकलेशमुदिते विष्णौ मुनीनां गणः ॥
संतुष्टं जगदन्नमश्नाति तथा श्रीमाधवे भूपतौ ॥ २२ ॥

गुण्यां वाणीमुच्चरमाणोऽमृतकल्पां । व्यक्ताव्यक्तामक्षरराजिं कलयंतीम् ॥
धावन्गच्छन्वत्सकपुच्छाननुनृत्यन् । बालक्रीडामल्पवयस्को बहु मेने ॥ २३ ॥

चक्रेति चक्रोद्भवानेकमहोल्बणेषु । स्वचक्रपरचक्र-संभवानेकसंकटेषु तथा घोराणि यानि ईतिकष्टानि अतिवृष्ट्यनावृष्ट्यादिसंकटानि तेषु दयस्व कृपां कुरु । अनुवन् तुष्टुवुः ॥ १८ ॥ विधुरिति । सुधांशुः अमृतमयकिरणः विधुश्चंद्रः सुधास्रवैःअमृतस्राविभिः करैः किरणैः। मंचके पर्यंके अंचितःसुंदरः ॥१९॥ शयनेति । स्मितेन लसत् शोभमानं मुखं यस्य तं। तिलकेन कज्जलतिलकेन शोभितं। अवीवृधन् वृद्धिं प्रापयामासुः ॥२०॥ दुर्वृत्तेति । चत्वारः पादा यस्येति चतुष्पात् तं आकुर्वीयैव कुर्यामिव वेदपदाकृतिश्चतुष्पदाकृतिः वसुमतीं पृथ्वीं आश्वासयन् सन् भूमौ जानुभ्यां करवारिजाद्वितयतः हस्तकमलद्वयेन मुहुः रिंगणं चक्रे। रिंगणे चतुष्पदाकारानुकरणेन चतुष्पादं धर्मं स्थापयिष्यामीति मुहुर्हस्तस्पर्शेन भीतां भूमिं प्रत्याश्वासितमिति सूचितम् ॥२१॥ अग्नाविति । अन्येनान्ने जग्धे अन्येषां तृप्तौ दृष्टांतद्वयं । श्रीमाधवे भूपतौ अन्नं अश्नाति भक्षयाति सति जगत् तथा संतुष्टमिति योजना ॥२२॥ गुण्यामिति । प्रशस्तागुणा यस्याः तां ॥२३॥

अनुक्रमणिका

कालं तस्योपनीतावुचितमतिमतिर्वीक्ष्यमंत्री स कस्मिन् ॥
स्थाने कार्योपनीतिः सकलबुधजनानित्यपृच्छद्वरिष्ठान् ॥
सर्वेषां संमतोभून्नृपपुरनिकटे पर्वतीयोग्यदेशो ॥
राज्ञा साकं ससेनास्तमगुरथ विभोश्चक्रुरत्रोपनीतिम् ॥ २४ ॥

विप्रराजपथनामवृक्षयोः ॥ प्रश्रयाक्रमफलद्वयेन सः ॥
लोकमाकुलमिवावितुंविभु- ॥ र्माधवोव्रतनिबंधमाकरोत् ॥ २५ ॥

शिष्टैरिष्टैश्चोपनीतस्य कल्याम् ॥ बद्धां मौंजीं मेखलां तस्य दृष्ट्वा ॥
मेने मंत्री तुष्टचेता विधातुं ॥ साहाय्यं वै स्वं कटिस्तेन बद्धा ॥२६॥

पालाशं दण्डमेणाजिनमतिरुचिरां मेखलां मुंजनद्धां ॥
कौपीनं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृदथ दधते भिक्षमाणाय चेशः ॥
गोत्रासत्पालनोत्थामविरतसरणिं कीर्तिभिक्षां वरेण्यां ॥
प्रादाद्भूमिं त्रिपादां बलिरिव बटवे वामनायोत्तमाय ॥ २७ ॥

विभुपूर्वजराजधानिकायामुचितास्य स्थितिरात्ममंदिरे वै ॥
इति मंत्रिविचारतोधितष्ठावुदयाद्रिं सवितेव स स्वगेहम् ॥ २८ ॥

वप्रस्त्वग्गुरुगोपुरं मुखदरी वीराः सटा नाटिका ॥
रथ्या यस्य खरस्तु तूर्यनिनदः पुच्छः पताकोच्छ्रयः ॥
श्रीरोजा नखराः खरास्त्रनिकरास्तस्मिन् सुपीठायिते ॥
राजा राजति पुण्यपत्तनहरौ श्रीमाधवः सुंदरः ॥ २९ ॥

पाणिग्रहोचितनृपस्य वधूं स मंत्री ॥ थत्तोपनामतनयां किल निश्चिकाय ॥
राज्ञां निमंत्रणविधौ युयुजे स चारान् ॥सर्वातिसत्कातिविधौ व्यदधात्प्रतिज्ञाम्॥३०॥

कालमिति तस्य माधवस्य उपनीतौ उपनयने उपचितं कालं वीक्ष्य नृपपुरनिकटे पुण्यपत्तनसमीपे पर्वतोसंज्ञकः प्रदेशः उपनयनयोग्यदेश इति सर्वेषांसंमतोऽभूत् तं पर्वतीप्रदेशं अगुः । अत्र पर्वत्यां उपनयनं चक्रुः ॥२४॥ विप्रेति । ब्राह्मग्र क्षात्रनामकौ द्वौ वृक्षौ तयोर्विनय पराक्रमरूपं फलद्वयं तेन।आकुलं लोकं अवितुं रक्षतुमिव।व्रतनिबंधं नियमधारणां अकरोत् ॥२५॥ शिष्टैरिति । स्वं स्वकीयं साहाय्यं साहायकं विधातुं कर्तुं तेन विभुना कटिः बद्धा परिकरो बद्ध इति मेने । उपनीतं प्रभुं दृष्ट्वा आश्वस्तो मंत्री महत्तरमात्मन आश्रयं मेने इति भावः ॥२६॥ पालाशमिति । एणाजिनं कृष्णाजिनं ।त्रिवृत् त्रिगुणं। ब्रह्मसूत्रं यज्ञोपवीतं गोत्रा पृथ्वी तस्याः सत्पालनं नीतियुक्तं रक्षणं तदुत्पन्नां अविरतसरणिं अविच्छिन्नां ॥२७॥ अथास्य राजधानीमिव सिंहासनत्वेन वर्णयति ।वप्रइति। वप्रःप्राकारःगोपुरंःपुरद्वारं श्रीःसंपत् ओजस्तद्वतं तेजःनखरा नखाः खरा दुःस्पर्शाःअस्त्रनिकराःसुपीठेइवाचरिते सुपाठायिते । पुण्यपत्तनमेव हरिः सिंहस्तास्मिन् ॥२९॥ सर्वातिसत्कृतिविधौ सर्वेषां अत्यंतसत्कारकरणे विषये प्रतिज्ञां व्यदधात् चकार । कस्यापि सत्कारे न्यूनं न पतत्विति प्रत्यज्ञासीदिति भावः ॥३०॥

अनुक्रमणिका

भूमिरम्या मण्डपशोभाविधियुक्ता ॥ स्तंभा उच्चाश्चित्रकचित्रा किल भित्तिः ॥
प्राकारस्था दीपकमाला रुचिराभा ॥ धारावेश्म श्लाघ्यसुपुष्पोत्कटभासं ॥३१॥

स्वच्छारथ्यासाध्वथसंमार्जनिकाभिर्मृष्टाःसिक्ताश्चंदननीरैरनुवेलम् ॥
नानारंगैःशिक्षितशिल्प्याहितवल्योदीपा विष्वग्व्यापृतशोभाश्चविरेजुः ॥३२॥

ढक्काश्चोरुरवा घनानि सुषिरैः शृंगाणि वाद्यात्रिका-॥
न्यानद्धानि च यामतूर्यनिकरा नेदुस्ततो मण्डपे ॥
पौरा आत्मगृहाणि चापि समलंचक्रुर्मुदाऽनंदिता ॥
योग्यत्वेन च तत्र तत्र चतुराः कार्येषु संयोजिताः ॥ ३३ ॥

सुवासिनीप्रचारतो बभूव धान्यकण्डनम् ॥
सतैलमाषपेषणं सहैव गीतमंगलैः ॥
स्त्रियःपरस्परं ददुर्महोत्सवेन कुंकुमम् ॥
हरिद्रया युतं मिथोऽचलानपूरयन्फलैः ॥ ३४ ॥

निमंत्रिता च आगता नृपेंद्रमित्रपंडिता ॥
हरार्चनोत्सुका द्विजा गुणोत्कटा नियोजितैः॥
यथाधिकारमादरान्निवेशनाय मंदिरम् ॥
प्रदाय सिद्ध ईप्सितः पदार्थ इत्यभाणि तान् ॥ ३५ ॥

लग्नादाविष्टहर्म्ये प्रतिदिनमशनायेष्टसंबंधिभिस्ते ॥
प्रीत्याऽहूताश्च शिष्टैर्नृपतिवरयुता मंत्रिणो भुक्तयेऽगुः ॥
काले कालेऽल्पमन्नं बुभुजिर इह ते तोषणार्थाय तेषाम् ॥
वस्त्रालंकारतस्तैरपि नृपसहिताःसत्कृता भूरि पौरैः ॥ ३६ ॥

दिव्याक्षतैः पूरितहेमपात्रं ॥ पाणौ दधद्भिः सुहृदाघयुक्तैः ॥
गृहे गृहे पौरनिमंत्रणाय ॥ यातं पुरोधोभिरथादरेण ॥ ३७ ॥

भूमिरिति । चित्रकैः आलेख्यैः चित्रविचित्रा भित्तिः । श्लाघ्यैः स्तुत्यैः सुपुष्पैः शोभार्थं मध्ये निक्षिप्तैः उत्कटोतिशयितो भासो दिप्तिः।तथाविधं धारावेश्म भाषायां कारंजेनिप्रसिद्धं॥३१॥ स्वच्छा इति । नानाविधैः रंगैर्नीलपीतादिभिः।शिक्षितैः शिल्पिभिः कुशलैः आहिताः कृताः वल्यः रंगवल्यः विष्वक् समंततः ॥३१॥ ढक्का इति । ढक्का यशःपटहः घनानि कांस्यतालादीनि । सुषिरैर्वंशवाद्यैः । आनद्धानि मुरजादीनि । चतुराः कुशलास्तत्र तत्र तेषु तेषु कार्येषु योग्यत्वेने यथाधिकारं संयोजिताः ॥ ३३, ३४, ३५॥ लग्नादाविति । भुक्तये भोजनार्थं अगुः जग्मुः । तैः पौरैरपि नृपसहिता स्तेमंत्रिणः भूरि प्रभूतं यथा तथा सत्कृता. ॥३६॥ पुरोधोभिः उपाध्यायैः ॥३७॥

अनुक्रमणिका

गृहे गृहे भूपविवाहवेलामाख्याय सत्कृत्य निमंत्रितास्ते ॥
निमंत्रितैरंशुकदानमानै ॥ निंमंत्रिका आदरतोऽर्चितास्ते ॥ ३८ ॥

वीथिं वीथिमथो पृथक् पृथगमी स्त्रीपुंससंघाः पुरे ॥
पौराणां विनिमंत्रणाय चतुरा हस्त्यश्वपत्यास्त्रिभिः ॥
साकं चापि नियोजितास्तु विविधैर्वाद्यैर्ध्वनद्भिः पृथक् ॥
भूषाभिर्विविधैः परार्ध्यवसनैश्चंचद्भिराशोभिताः ॥ ३९ ॥

सीमांतपूजनमहोत्सव उक्तरीत्या ॥ भूषांबरादिभिरभूद्वरपूजनं तत् ॥
वाङ्निश्चयोऽपि सुधियामभवत्समक्षमुच्चार्य गोत्रकुलनाम परस्परस्य ॥४०॥

हरिद्राफलग्रंथिपूजावसाने ॥ सुहृद्बंधुवो विभज्याददुस्तत्फलाद्यम् ॥
वरिष्ठास्तथेष्टा गरिष्ठादरेण ॥ मुहुस्तोषिता मंत्रिणा तत्सभायाम् ॥४१॥

हरिद्रा वधूमंगलाभ्यंगशिष्टा ॥ वरोद्वर्तनायागता स्नेहयुक्ता ॥
स्त्रियोऽभ्यंजयामासुरेनं स तासां ॥ रराजांतरे कृष्णवद्रासमध्ये ॥४२॥

विघ्नेशपूजनपुरःसरमर्घ्ययुक्तम् ॥ पुण्याहवाचनमभूद्विदुषां समक्षम् ॥
संशोभितं कलशदैवतपूर्णपात्रैर्गौर्यादिकं च निहितं गृहदेवताग्रे ॥४३॥

शिष्टाचारेऽभिजाते स्वभवनविहिते सर्वलोकैस्ततःस— ॥
द्वस्त्रै रत्नैः सुवर्णाभरणवितरणै राजपूजा व्यधायि ॥
कार्तिक्यां कृत्तिकाभे भवति तु गुहसंदर्शने यद्वदेवम् ॥
संघट्टोऽभूज्जनानां प्रतिदिनमथ तद्वीक्षते स्मास्पृशत्सः ॥ ४४ ॥

सूर्यः सर्वानुरागादभवदथ यथा मित्रसंज्ञस्तथाऽसौ ॥
लग्ने सर्वानुरागादभवदपि विभुर्मित्रकल्पोऽधिराजः ॥
मित्राणीवाप्यमित्रा जगृदुरथ विभोर्वीक्ष्य लग्नोत्सवं तम् ॥
शिष्टाचारः समानो वसनवितरणे स्वीकृतौ चादरोऽस्य ॥ ४५ ॥

निमंत्रिकाउपाध्यायप्रभृतयः ॥ ३८ ॥ वीथिमिति । चंचद्भिः स्वर्णतंतुमयांचलत्वात्स्फुरद्भिः । परार्ध्यवसनैः श्रेष्ठवस्त्रैः ॥३९,४०॥ हरिद्रेति । हरिद्राचफळानि पूगीफळादिच तग्द्रंथीनां पूजावसाने गरिष्ठो महानादरस्तेन साचासौसभाचतस्यां ॥ ४१, ४२, ४३ ॥ शिष्टेति स्वभवने विहिते गृहसंबंधिनिशिष्टाचारे नव्यवस्त्राद्यर्पणरूपे कृत्तिकाभे कृत्तिकानक्षत्रे गुहसंदर्शने स्वामिदर्शने संघट्टः संमर्दःयद्वद्यथाएवंतथा तद्वस्त्रादिकं सः प्रभुः वीक्षतेस्म केषांचित् अस्पृशदातिसंबंधः ॥४४॥ सूर्य इति तथासौ विभुः मित्रकल्पः सूर्यसदृशः सर्वानुरागात् सर्वेषामनुरंजनात् अधिको राजा रंजयितेत्यधिराजः वसनवितरणे वस्त्रार्पणे विषये शिष्टाचारः सत्कारः समानः अमित्राणामपि मित्रतुल्यः आसीत् तत्स्वीकृतौ तेषां वस्त्रादीनां स्वीकृतौ स्वीकारे विषये अस्यापि विभोः संबंधी आदरः समानः अमित्रेष्वपि मित्रेष्विवैवासीदिति ॥४५॥

वरप्रस्थानीये विविधजनसंबाधतुमुले ॥
व्यरोचिष्ट श्रीमान् रुचिरगजयानासनगतः ॥
यतां देवौघानामनुपमरुचां चारुनिकरे ॥
सुरेशानो नाके गजवरसमारूढ इव सः ॥ ४६ ॥
पत्तीनां गजवाजिनां च पुरतः संभूषितानां मुहु- ॥
र्नेदुर्झर्झरकाः पृथक्पृथगथो ढक्कास्तु पृष्ठेऽनदन् ॥
शस्त्रोद्भासितचारुवेषतुरगाद्यारूढवीरावले- ॥
रग्रे नेदुरनेकवाद्यनिकरा नादप्रपूर्णांबराः ॥ ४७ ॥
मुक्तास्रङ्नवरत्नहारविलसद्ग्रीवः स्फुरच्चामर- ॥
श्चंचद्रागवरांशुकव्यजनतःसंवीजितश्छत्रवान् ॥
आदर्शस्तुतिरीक्षमाणजनदृक्संतोषकारो वर- ॥
श्चंचद्धेमशिरस्त्रनद्धविलसच्चूडामणिर्माधव- ॥ ४८ ॥
उच्चैर्बंदिनुतप्रताप उभयप्रांतस्थजांबूनदो- ॥
द्राजद्वेत्रकपाणिवेदितनमस्कुर्वज्जनौघो मुहुः ॥
मार्गेऽग्रेसरचारुमानुषगणांसोद्वाह्यसद्वाहने ॥
नृत्यद्वारनितंबिनीनिकरदृग्राजा रराजाधिभूः ॥ ४९ ॥

वरप्रस्थानीय इति। नाके स्वर्गे यतां गच्छतां अनुपमरुचां असाधारणतेजसां देवौघानां देवसमूहानां चारुनिकरे रमणीयवृंदे । गजवरं ऐरावतं समारूढः सुरेशानः इन्द्रइव । विविधजनसंबाधतुमुले नानामनुष्यसंमर्दसंकुले वरप्रस्थानीये रुचिरगजयानासनगतः श्रीमान् सः माधवः व्यरोचिष्ट शोभतेस्म॥४६॥पत्तीनामिति। संभूषितानां अलंकृतानां। पत्तीनां पादचारिणां। तथा।गजवाजिनां हस्त्यश्वानां । पुरतः झर्झरकामुहुर्नेदुः। तथा ढक्काः यशःपटहस्तु पृष्ठे पृथक् पृथक्। अनदन् नन्दन्ति स्म । नादेन ध्वनिना । प्रपूर्णं अम्बरमाकाशं येषां तथाविधाः। अनेक वाद्य-निकरा वाद्यसमूहाः। शस्त्रैः आयुधैः। उद्भासिताः शोभमानाः । चारुवेषाः सुंदरनेपथ्याश्च। ये तुरगादिषु आरूढा वीरास्तेषां अवले: पंक्तेः । समूहस्येति यावत् । अग्रेपुरः । नेदुः नंदन्तिस्म ॥४७॥ मुक्तेति । मुक्तास्रग्भिः नवरत्नहारैश्च । विलसन्तोग्रीवा कंधरा । यस्यसः स्फुरच्चामरं-यस्यसः चलदुभयप्रांतस्थ व्यजन इत्यर्थः चंचत् स्फुरद्रूप रागेण वरे ये अंशुके ते एव व्यजने ततः संवीजितः। आदर्शवत् निर्मलास्तुतिर्यस्य सः आदर्शस्तुतिः। चंचद्धेममये शिरस्त्रे नद्धो-बद्धः विलसन् स्फुरद्रूपः चूडामणिः शिरोरत्नं यस्य । तथा भूतः माधववरः आसीत् ॥४८॥ उच्चैरिति । उच्चैरुच्चस्वरेण। बांदिभिः स्तुतिपाठकैः। नुतः वर्णितः। प्रतापो यस्य । उभय प्रांतस्थैः उभयभागचारिभः। जांबूनदो द्राजद्वेत्रकपाणिभिः सुवर्णयष्टिधारिभिः।भाषायांचोपदार इति प्रसिद्धैः वेदिताः अयममुकशर्मा प्रणमतीतिनिवेदिताः नमस्कुर्वन्तः प्रणमंतः । जनौघा जनसमूहाः। यस्य स तथाविधः मुहुर्वारंवारं।अग्रेसरं। स्ववाहनस्याग्रतोगच्छत्। चारु सुंदरंच यत् मानुषगणांसैरुद्वाह्यं मनुष्यसमूहैः स्कंधैः उह्यमानं सत् वाहनं भाषायां तखतरावेति प्रसि-द्धं तत्र नृत्यंत्यो या वारानितंबिन्यो वेश्याः। तासां निकरे समूहे। दृक् दृष्टिर्यस्य । आधिभूः प्रभुः। राजा माधवः। मार्गे रराज ॥४९॥

स्त्रियः पादभूषाझणत्कारनादै- र्लसत्संकणत्कंकणानां च वृंदैः ॥
हरंत्यो मनो हेमकांताः कटाक्षैः सुवर्णाऽम्बरैरावृतालंकृतांग्यः॥९०॥

ययुः पृष्ठतस्ता वरस्यैव रामा ॥ दिवो ह्यागता देवता वाभिरामाः ॥
कृताशेषपश्यन्नृचक्षुर्विरामाः ॥ शरीरप्रभाधोभवत्कामरामाः ॥ ९१ ॥

संबंधिभूपसुहृदिष्टवरिष्ठशिष्टसंघान्पृथक् पृथगपूर्वसुनादवाद्यैः ॥
सत्कारयन्पथि मुहुः सचिवोऽभ्यगच्छदानंदपूरितमनोगतकामयुक्तः॥९२॥

वृंदावने मुररिपौ सुषिरं समीरैरापूरयत्यभिययुर्व्रजवासिदाराः ॥
लुब्धा मधावथ यथा सरघास्तथास्ता॥यंति स्म पौरललना जगृधुर्विलोके॥९३॥

पौरा नरा वरविलोकनसक्तचित्ताःस्त्रीपुत्रबांधवसुहृत्परिवारयुक्ताः ॥
आलोकितु तमधितष्ठुरथ प्रयांतम् ॥ वातायनाभिनवतोरणचंद्रशालाः ॥९४॥

श्रीमद्विलोकनवशादथ सुंदरीणाम् ॥ व्यक्ताम्यचेष्टितविधा विविधास्तदानीं ॥
भावा बभूवुरिति पौरनितांबिनीनाम् ॥तस्यावलोकनरतांतरवृत्तिकानाम् ॥९५॥

कस्याश्चिदात्मतनयं स्तनपं विहाय ॥ तं वीक्षितुं लघुगवाक्षमधिष्ठितायाः ॥
संप्रस्नुतस्तनगलत्पयसः पृषंति ॥ मुक्ता गलंति किमु दामन इत्यमंस्त ॥९६॥

पोतस्य शासनवशान्निजनासिकाग्रे ॥ रोषाध्दृतां रुचिरतर्जनिमेकनार्याः ॥
वीक्ष्येक्षितुं लघुगवाक्षमधिष्ठिताया मेने धृता किमितिपक्वदलस्य वीटी ॥९७॥

लसन्ति शोभमानानि । सम्यक् कणन्ति ध्वनन्तिच । यानि कंकणानि । तेषां वृंदैश्च ॥५०॥ कृतः अशेषाणां पश्यतां नृणां चक्षुर्विरामः आत्मन्येवदृगवसानंयाभिस्ता. । पश्यतां दृष्टयो यास्वेव सज्जंत नेतरत्र प्रसरन्तीतिभावः । कामरामा रतिः । शरीरप्रभया अधोभवन्ती कामरामा यासां तथाविधाः ॥ ५१ ॥ संबधीति ॥ ५२ ॥ वृंदावन इति । सुषिरं वंशवाद्यं । व्रजवासिदाराः गोप्यः । मधौ क्षौद्रे । क्षौद्रवाचकस्यापिमधुशब्दस्य अर्धर्चादिगणे पाठात्पक्षे पुंस्त्वं । सरघाः मधमक्षिकाः । विलोके अवलोकने विषये । यान्ति स्म ययुः । जगृधुर्लुब्धाबभूवुः । त्वरया याने अवलोकनासक्तौ च क्रमात् दृष्टांतद्वयं ॥ ५३ ॥ प्रयान्तं तं आलोकितुं । वातायनानि गवाक्षाः । अभिनवानि सुंदराणि तोरणानि बहिर्द्वाराणि । चंद्रशालाः शिरोगृहाणि । अधितष्ठुः ॥५४॥ श्रीमदिति ॥५५॥ कस्याश्चिदिति । लघु शीघ्रं । पृषंतिबिंदून् । दामतः मुक्तास्रजः ॥५६॥ पोतस्येति । पोतस्य अर्भकस्य । ईक्षितु गवाक्षं लघु शीघ्रमधिष्टितायाः एकनार्याः रुचिरतर्जनिं वीक्ष्य । पक्वदलस्य पक्वनागवल्लीपर्णस्य । वीटी धृना किं इति जनैर्मेने ॥ ५७ ॥

अनुक्रमणिका

प्रेंखां तनूजसहितां किल चालयंत्या ॥ जालांगदारुगततद्गुणयुक्तराया: ॥
स्त्रस्तं गुणं बहिरवेक्ष्य पुरो दिदृक्षो मेंने जनैरिति किमेति फणी स लेढुम्॥५८॥

काचिद्वदंतमनुनेतुमनास्तनूजमंके निधाय वदने स्तनमस्य यावत् ॥
दत्ते ऽथ तावदवलोकितुमागता सा॥जाले स्थिता स्तनमवेशयदस्य कर्णे॥५९॥

वातायनेषु ललना वरवीक्षणाय ॥ स्वं स्वं शिरो विदधतेऽथ पुर:पुरस्ता: ॥
संघट्टनेऽतिशयिते तु परस्परं ता: ॥ संलोडयंति च मुहुर्मुहुरेकताना: ॥६०॥

जालानि पौरललना लपनाभिजालैरापूरितानि नृपवीक्षणजातहर्षै: ॥
उद्यत्सहस्त्रकरदीधितिजालफुल्लै रेजु: सरांसि जलजैरिव पूरितानि ॥ ६१ ॥

यावद्वधूगृहनिवेशनमित्थमासन् ॥ पौरांगनाविविधसंभ्रमकौतुकानि ॥
श्रीमाधवोऽपि सकलै: सह तां विशालामध्यास्त संसदमुदारतरां सुचित्राम्॥६२॥

यथाधिकारमादराद्वधूजनै: सुबुद्धिभि– ॥
र्निवेशिता विपश्चिदाप्तमंत्रिसैनिकादय: ॥
रराज राजराजवद्विराजमानवैभव: ॥
सभांतरे स माधव: श्रियेव वासवस्तदा ॥ ६३ ॥

समुत्थितस्ततो विवाहदेशआसने स्थित: ॥
समर्चितो यथाविधि श्वशुर्यकेण दित्सता ॥
स्वसारमार्चितां तदा वधूवरांतरे पटम् ॥
विधाय दैवविद्गणैरभाणि मंगलाष्टकम् ॥ ६४ ॥

अतिसमयसुलभं सावधानं वदद्भि र्विधिनियमितकालेऽत: पटोऽप्युद्विसृष्ट: ॥
वरमुखमवलोक्य व्रीडिता बोधितेष्टैर्वरचरणसरोजं मस्तकेनास्पृशत्सा ॥ ६५ ॥

प्रेंखामिति । तनूजसहितां प्रेंखां पाळनां चालयंत्या: रज्जूमादायांदोळयंत्या: । जालांगभूते ये दारुणी उभयभागी ये काष्टे । तद्गतौ तद्गुणयुक्तौ पाळनारज्जुयुक्तहस्तौ । यस्यास्तथाविधाया: । पुरोऽग्रे । दिदृक्षोर्द्रष्टुमिच्छो: । कस्याश्चित्संबंधिनं । बाह: गवाक्षाद्बहिर्भागे । स्त्रस्तं पतितं । गुणं पाळनांदोळनरज्जुं अवेक्ष्य । जनै: गच्छाद्भिर्लोकै: । इति मेने तर्कितं । इति किं । स गवाक्षाध: समीपगत: फणी भुजंग: । लेढुं पुर: पश्यन्तीमसावधानां नायिकां दंशं कर्तुं एति गच्छति किं । दराच्चलद्गुणे कृतसर्पबुद्धिर्मारथ्यागतर्लोकै: । स सर्प एवनूनमेनां दंशंकर्तुं-गच्छतीति शंकितमितिभाव: ॥ ५८ ॥ काचिदिति । अनुनेतुं सान्त्वयितुं मनो यस्या: सा ॥५९॥ वातायनेष्विति एकताना एकाग्रा: ॥६०॥ जालानीति । पौरललनालपनाभिजालै: नागरिकस्त्रीमुखसमूहै: । उद्यन् य: सहस्त्रकर: सूर्य: । तस्य दीधितिजालानि किरणसमूहास्तै:। फुल्लै: विकासितै: ॥६१॥ यावदिति । उदारतरां महत्तरां । संसदं सभां । अध्यास्त अधिष्ठितवान् ॥६२॥ राजराजवत्कुबेरवत् ॥६३॥ स्वसारं भागिनीं । दित्सता दातुमिच्छता । श्वशुर्यकेण श्वशुरापत्येन शालकेन । श्वशुरस्याभावात् यथाविधि समर्चित: पूजित: । अभाणि उक्तम् ॥६४॥ अतीति । इष्टै: बोधिता प्रणामं कुर्वित्याज्ञप्ता ॥६५॥

प्रणतशिरसि वध्वा वर्षतश्चाक्षतांस्ते ॥
रुचिरकरसरोजे चामराकारशोभे ॥
प्रभवत उदभातां वाद्यसंघा विनेदु– ॥
र्व्यभवदथ समग्रो लोक आनंदपूर्णः ॥ ६६ ॥

अथो वासरे वासरे चेष्टितानि ॥ विलासैरसालोक्षणादीनि रीत्या ॥
अभूवन् जनाः प्रेक्षकास्तत्र तत्र ॥ द्विरेफाः सरोजेष्विवातीव रक्ताः ॥ ६७ ॥

अन्योन्यवक्त्रगतनागलतासुवीटी ॥ संत्रोटने स ललनाकुचवक्त्रनेत्रे ॥
वीटी जहन् मुखगता ललनासु रेमे ॥ गोपीषु देव इव रासगतो मुकुंदः ॥६८॥

संस्कारिभोजननिषेधवतां स गेहे ॥ संप्रेषयन्विविधमुत्तममाममन्नम् ॥
स्नानं च देवयजनं समये मदीये ॥ कृत्वा मयैत सह मण्डपमित्यशात्तान् ॥६९॥

तैलं सुगांधि विविधोत्तमहेमपात्रेष्वाधाय मर्दिततनूनतिदिव्यभासः ॥
स्नातान्दुकूललसितान् ऋषिभिःसमानांस्तानासयन्नधिकृतांस्ततपीठपंक्तौ॥७०॥

सद्धूपवर्तिकुशलाहितरंगवल्ली दीपावलीलसितचंदनासिक्तदेशे ॥
रंभादलस्थरजतामलभाजनेषु ॥ कांताः पदार्थपरिवेषणमाशु चक्रुः॥७१॥

सत्केसराहितललाटसुराजिमध्ये ॥ कस्तूरिकातिलकमंगविलेपनं ते ॥
सच्चंदनादिविहितं दधतः सभूषाः ॥ षड्भी रसैर्युतमभुंजत दिव्यमन्नम् ॥७२॥

शाकश्रेणीर्लड्डुकजातीः परमान्नम् ॥क्षीरं सर्पिः केसरभक्तादिकमन्नम् ॥
सूपापूपान् व्यंजनराजीरुपदंशान् श्रीखंड तेऽभुंजत मण्डं मधुरुच्यम् ॥७३॥

प्रणतेति । वध्वाः प्रणते नम्रे । शिरसि अक्षतान् वर्षतः प्रभवतः प्रभोः ते रुचिरकरसरोजे चामराकारशोभाययोस्ते स्तथाविधे । उदभातां शुशुभाते । अद्य वाद्यसंघाः विनेदुः । समग्रः लोकः आनंदपूर्णश्च अभवत् ॥६६॥ अथोइति चेष्टितानि व्यापाराः । विलासैः मध्ये मध्ये गीतविनोदादिभिः सह । रीत्या परिपाट्या । अभूवन् तत्रतत्र चेष्टिते अतीवरक्ता प्रीतियुक्ताः । वासरे वासरे दिवसे दिवसे । रसालोक्षणादीनि विवाहप्रसिध्दान्याम्रसेचनादीनि । आदिपदेन अनुक्ताः सर्वेऽप्यन्योन्यो परिकेसररंगप्रक्षेपादयो विवाहप्रक्रियाप्रसिध्दा व्यापारा संगृह्यन्ते ॥ ६७ ॥ जहत् त्यजन् ॥ ६८ ॥ संस्कारीति । समंत्री संस्कारिभोजन निषेधवतां गेहे विविधं । उत्तमं । आमं अपक्वं । अन्नं प्रेषयन् सन् । तान् इति अशात् आज्ञापयामास । इति किं । यूयं स्नानं । देवयजनं देवपूजनंच । मदीये समये कृत्वा । मया-सह मण्डपं एत आगच्छत ॥ ६९ ॥ तैलमिति । इदानीं भोजनार्थमागच्छतां प्रकारं कथयति । अधिकृता नियुक्ताः । तान् ततपीठपंक्तौ विस्तृतपीठपरंपरायां आसयन्नुपवेशयामासुः ॥ ७० ॥ सध्दूपेति । कांताः स्त्रियः सुदराः पुरुषा वा ॥ ७१ ॥ सत्केसरेति । सत्केसरेण उत्तम केसरेण आहिताः कृताः याः ललाटसंबंधिन्यः सुष्टुराजयो रेखास्तासां मध्ये कस्तूरिका तिलकं दधतः । अभुंजत भुक्तवन्तः ॥ ७२ ॥ मंडंदाधि मस्तु ॥ ७३ ॥

स्वादुः स्वच्छं पाटलपुष्पैः कृतगंधम्॥ कर्पूरेणोद्वासितमेलासुरपुष्पैः॥
कस्तूर्याचोशीरसुगंधैःकृतवासम् ॥ भिन्नं भिन्नं नीरमदभ्रं पपुरेते ॥७४॥

बध्वा कटिं प्रांजलयो विनीताः ॥ पंक्तौ पृथक्त्वेन मुहुर्मुहुस्तान्॥
समाहिता यूयमथाभिभुंग्ध्वम् ॥ संप्रार्थयामासुरिति प्रयुक्ता ॥ ७५ ॥

अन्योन्यस्य मुखे करेण ददतौ ग्रासानुपांतोल्लस– ॥
च्चंचत्कांचनभाजनप्रतिफलन्मूर्ती इवानेककौ ॥
द्वावेतौ तु वधूवरौ विबभतुः सौवर्णके जक्षतौ ॥
तत्रालज्जत चैक्षत प्रददती ग्रासान्कटाक्षैर्वधूः ॥ ७६ ॥

अन्नैः पुष्कलचारुभिः सुविहितै राशीभवद्भिस्तदा ॥
विप्रास्तृप्ततरा बभूवुरथ ते नित्यं यदृच्छाशिनः ॥
आशीर्वादविधायिनो जनपदांस्तत्कीर्तयन्तोऽभ्यगु– ॥
दूर्वासा यदि चापतेदसमये स प्रीयमाणस्त्वियात् ॥ ७७ ॥

स्वाद्विति । पाटलपुष्पैः भाषायां गुलाबपुष्पै रिति प्रसिद्धैः । सुरपुष्पै र्लवंगपुष्पैः । पाटलादिपुष्पजातिभिः । भिन्नंभिन्नं वासितं । नीरं उदकं । एते भोक्तारः । अदभ्रं बहुलं । भिन्नं भिन्नं च यथा तथा पपुः । भिन्नंभिन्न मिति सर्वत्रान्वेति । तथा तत्र दर्शनादिति भावः ॥७४॥ बध्वेति । प्रयुक्ता प्रार्थनाकर्मण्यधिकृताः । हे भोक्तारः यूयं समाहिताः एकाग्रमनसः सन्तः । अभिभुंग्ध्वं इति प्रार्थयामासुः ॥७५॥ अन्योन्यस्येति । अन्योन्यस्य परस्परस्य । मुखे करेण । स्वस्वहस्तेन ग्रासान्ददतौ द्वौतु द्वावपि एतौ वधूवरौ । उपांते प्रांतभागे । उल्लसन्ति शोभमानानि । यानि चंचत्कांचनभाजनानि स्फुरत्सुवर्णपात्राणि । तेषु प्रतिफलन्मूर्ती प्रतिबिंबितांगौ सन्तौ । अनेककाविव प्रतिबिंबभूयस्त्वादनेकाविव विबभतुः शुशुभाते । कथं भूतौ । सौवर्णके सुवर्णपात्रे । जक्षतौ भुंजानौ । तत्रवधूः ग्रासान् प्रददतीसती । कटाक्षैः ऐक्षत अवलोकयामास । अलज्जत लज्जतेस्मच । ददतौ जक्षतौ प्रददातीत्यत्रच " नाभ्यस्तादितिनुप्रतिषेधः" ॥७६॥ अन्नैरिति । तदा विप्राः पुष्कलैः बहुभिः । चारुभिः सुंदरैः । दर्शनीयैरितिभावः । पुनः सुष्ठविहितैः कृतैः । पुनः राशीभवद्भिः अराशयोराशयः संपद्यन्ते तथा भवन्ति राशीभवन्ति तः । राशीरूपैरित्यर्थः । अन्नैः ओदनादिभिः । तृप्ततराः अतिशयेन तृप्ता. । बभूवुः अथानित्यं यदृच्छाशिनः तेविप्राः आशीर्वादविधायिनः । तत् अन्नं कीर्तयंतःसंतश्च जनपदान्नानादेशान् । अभ्यगुः जग्मुः । किंबहुना । दुर्वासानामऋषिः । यदि असमये । अनवसरे आपतेदागच्छेत्तर्हि । सः प्रीयमाणः सन् इयात् गच्छेत् ॥७७॥

पद्माक्ष्यश्चंद्रवक्त्रास्तडिदमलरुचो योषितो रासखेले ॥
कुंदाभश्वेतवस्त्राः प्रसरदणुकणैः पाटला रागजन्यैः ॥
अन्योन्यस्मिंस्तु रागं ह्यभिमुखवदना दोर्भिरुध्दूलयन्त्यः ॥
फूत्कुर्वत्यः कराग्रैर्ह्रद इव विबभुः खेलशीलाः करिण्यः ॥ ७८ ॥

खेलंत्यो रागधूलिप्रसरविहरणैरुच्चसन्मण्डपेऽस्मि-
न्नादर्शभ्राजमानश्छदिषिमुकुरकेष्वात्मबिंबान्यवेक्ष्य ॥
स्वाभिःसाकं विहर्तुं किमु सुरललना आगता व्योम्नि रागै– ॥
रित्थं ता मन्यमाना ववृषुरुपरि वै रागधूलीः समेत्य ॥ ७९ ॥

अस्तग्रावशिरोविलंबितरणित्विड्रागरक्तद्युतौ ॥
संध्यायामरुणे विहायसि यथा राकाशशांकोऽरुणः ॥
आशांतावधि रागधूलिपटले सांद्रं समुत्सर्पति ॥
भ्राजन्ते स्म तथा मुखानि शतशो रासोत्सवे योषिताम् ॥ ८० ॥

पद्माक्ष्य इति । कुंदाभश्वेतानि रागखेलात्प्राक् कुंदपुष्पवच्छुभ्राणि वस्त्राणि यासां ताः । रागा द्भाषायां गुलाल इति प्रसिद्धरंजनद्रव्याज्जन्यैः उत्पन्नैः प्रसरद्भिः अणुभिः कणैः रजोभिः करणैः पाटलाः श्वेतरक्ताः । अभिमुखवदनाः । परस्पराभिमुखवक्त्राः सत्यः । अन्योन्यस्मिन् दोर्भिर्हस्तैः । रागं गुलालसंज्ञं रंजनद्रव्यं । उद्धूलयंत्यः उत्क्षिपन्त्यः । योषितः स्त्रियः । ह्रदे जलाशये । कराग्रैः शुंडाग्रैः । फूत्कुर्वत्यः परस्परोपरिजलं सिंचत्यः । करिण्य इव । विबभुः शोभंते स्म ॥ ७८ ॥ खेलन्त्य इति । आदर्शैः निबद्धैरितिभावः । भ्राजमानं छदिः पटलं । यस्यतस्मिन् तथा विधे । अस्मिन् उच्चेमण्डपे । रागधूलिप्रसरविहरणैः खेलंत्य-स्तायोषितः । मुकुरकेषु पटलनिबद्धादर्शेषु । आत्मबिंबानि अवेक्ष्य स्वाभिः आत्मभिः साकं । रागैः रंजनधूलिभिः करणैः । विहर्तुं खेलितुं । सुरललनाः देवांगनाः । व्योम्नि आकाशे । आगताः किमु इत्थं मन्यमानाः सत्यः । समेत्य सर्वामीलित्वा । उपरि रागधूलीः ववृषुः वर्ष-न्तिस्म । वै निश्चयेन । छादगादर्शेषु प्रतिफलितात्ममूर्तिष्वेव । देवांगना एव खेलितुमागता इति कृतबुद्धयः स्त्रियः । सर्वाभिः भौमांगनाभि र्दिव्यांगनाभिः सहैव विहरणीयमिति बुध्द्या उपर्येव रागमुष्टीन् क्षिपन्ति स्मेति भावः ॥७९॥ अस्तेति । अस्तग्रावा अस्ताचलः । तस्य शिर-सि शिखरे । विलंबी स्रंसमानोयस्तरणिः सूर्यः । तस्य त्विषारागेण रक्ता द्युतिर्यस्यतस्मिन् । अत एव अरुणे ताम्रे । विहायसि आकाशे । संध्यायां अरुणस्ताम्रः । राकाशशांकः पौर्णमासी-चंद्रः । यथा भ्राजते तथा । आशांतावधि दिगंतपर्यंतं । सांद्रं यथा तथा समुत्सर्पति प्रसरति । रागधूलिपटले रंजनक्षोदनिवहे । रासोत्सवे रासोत्सवसमये । योषितां खेलंतीनां स्त्रीणां । शतशः असंख्यातानि । मुखानि भ्राजन्ते स्म शोभन्ते स्म । यथा संध्यायामारक्तेऽभ्रे ताम्रं पूर्णचंद्रमण्डलं शोभते । तथा रागधूलिपटले रागताम्राणि शतशो वधूमुखानि शोभन्ते स्मे-तिभावः ॥८०॥

अनुक्रमणिका

अभ्यंगदेशे कृतचारुरंभास्तंभोल्लसद्द्वारि कदुष्णवार्भिः ॥
स्नाताः सरस्याबभुरुत्थिताभिर्वातेनपद्मिन्य इवाद्भिरार्द्राः ॥ ८१ ॥

हंसारावविराविनूपुररवव्याजत्रिलोकीजयो– ॥
त्सूच्यारावविधायितूर्यनिकरः सिष्णासयोत्कंठितः ॥
चंचद्भ्रूकुटिहस्तपादकुचदृङ्मोहाधिकारीषुको ॥
रासस्नानमनंग एव ललनारूपेण नूनं व्यधात् ॥ ८२ ॥

याते काममहीपतौ प्रियतमारूपेण रासोत्सवम् ॥
तत्साचिव्यविधित्सया ननु मधुस्तैलं विवेशोत्तमम् ॥
आसारायितकोष्णवारिविलसद्वृष्टौ लसंति स्म ताः ॥
खेलंत्यस्तु सुवर्णवर्णतनवो विद्युत्समा योषितः ॥ ८३ ॥

कृत्वा वरानयनसंभ्रममाशु मंत्री ॥ प्रस्थानवद्बुधजनादिनिमंत्रणाद्यैः ॥
आनेतुमात्मभवनं सह तं स वध्वा ॥ वध्वा गृहानभिययौ सकलैः समेतः ॥८४॥

न्यधुरथकृतपूजामैरिणीं ज्ञातिशीर्षे ॥ कनकवसनयुक्तामग्रजांके वधूं ताम् ॥
स्वभवनगमनार्थं सोऽध्यरोहत्स्ववध्वा ॥सह महानिवहैस्तां हस्तिनीं सद्विमानाम्॥८५॥

अभ्यंगेति । कृता चारवो ये रंभास्तंभाः कदलीदंडैस्तरुल्लसती द्वाः : द्वारं यस्य तथाविधे अभ्यंगदेशे । कदुष्णवार्भिः मंदोष्णोदकैः । स्नाता योषितः । सरसिवातेन उत्थिताभिः अद्भिः आर्द्राः क्लिन्नाः पद्मिन्य इव आबभुः शोभन्ते स्म ॥ ८१ ॥ हंसेति । हंसारावस्येव हंसकूजितस्येव । विराविणां शब्दवतां । नूपुराणां पादभूषणानां । यो रवः शब्दः स एव व्याजो यस्य तथाविधो यस्त्रिलोकीजयोत्सूची त्रैलोक्यविजयसूचकः । आरावो नादस्तं विदधाति तच्छीलः तूर्यनिकरो वाद्यसमूहो यस्य । पुनः सिष्णासया रासेस्नातुमिच्छया उत्कंठितः । ननुतस्य पंचेषवः क्कगता इति चेदत आह । चंचत्स्फुरद्रूपं भ्रकुटिहस्तपादकुच दृगेवमोहाधिकारिणः मोहकर्तारः । इषवोबाणा । यस्य तथाविधः । अनंग एव ललनारूपेण स्वस्याशरीरत्वात्स्त्रीरूपेण रासस्नानं व्यधात् कृतवान् नूनमित्युत्प्रेक्षायाम् ॥८२॥ यातइति । मधुर्वसंतः कामसाचिव्यविधित्सया कामसारथ्यचिकीर्षया । कुसुमाकरः तैलोपा × × कुसुमादिष्वपि सौगंध्याधायक इति भावः । उत्तमं तैलं विवेश ननु । अन्यथा पुष्पादिनिष्कासिनतैले तादृक् सौगंध्यं नस्यादिति भावः । आसारायितकोष्णवारिविलसद्वृष्टौ आसारइव धारासंपात इव । आचारितायां मंदोष्णोदकदिव्यवृष्टौ ॥८३॥ कृत्वेति । प्रस्थानवत् वरप्रस्थानवत् । स मंत्री सकलबुधजनादिभिः समेतः युक्तः सन् । तं वरं । वध्वा सह आत्मभवनं आनेतुं । वध्वागृहान् वधूजनकगेहमित्यर्थः । अभिययौ जगाम ॥८४॥ न्युधुरिति । अथश्वश्रूश्वशुराः कृतपूजां ऐरिणीं ज्ञानिशीर्षे वरपूर्वजमस्तकेन्यधुः स्थापयामासुः । कनकवसनयुक्तां तां वधूंच अग्रजांके वरपूर्वजोत्संगेषु न्यधुः । न्यध्युरिति बहुवचनं पूज्यताभिप्रायं श्वश्रूश्वशुरा इति शेषः । स वरः । स्ववध्वासह । महनिवहैः नानोत्सवसंभारैः । स्वभवनगमनार्थे साद्रिमानां तां हस्तिनीं अध्यरोहत् वध्वासह आरुरोह ॥ ८५ ॥

अनुक्रमणिका

विष्वक्चंद्रज्योतिराग्नं विभास्वद् ॥ व्यद्योतिष्टाग्नेयमायन्जनौघा: ॥
दीपा रेजुर्वाद्यसंघाश्चनेदू रामामादायायतोऽस्य स्वगेहम् ॥ ८६ ॥

रम्यानात्मगृहान्महोत्सवभरैरागच्छत: प्रेयसी– ॥
मादायात्मवधूमतींद्रविभवस्यारोहतो हस्तिनीम् ॥
रत्नाभस्य विभोरभूदतितरामाशोभितस्यांबरै– ॥
र्लग्नैश्वर्यविलाससंपदपरा भार्येव वर्याऽध्वनि ॥ ८७ ॥

वेलायां किल दैवविद्वरतरैरुच्चारितायां गृहान् ॥
यातौ तौ तु वधूवरौ फलकरौ देवान्मुदा नेमतु: ॥
लक्ष्मीपूजनमुत्सवेन महता विद्वद्भिराधायि तै– ॥
र्ध्वा नाम रमेत्यकारि जगतामानंदसंदोहदम् ॥ ८८ ॥

इत्थं स भूपतिरपारमतिर्महात्मा ॥ लोकाभिरामगुणधाम महाकुलीनाम् ॥
रूपाधरीकृतसुराधिपचारुरामाम् ॥ भीमात्मजां नल इवोदवहद्रमां ताम् ॥८९॥

विद्याभ्यासमनोज्ञराजघटना: शत्रोश्वसंभेदनम् ॥
सद्विद्वत्परिपालनं नययुतं राजाधिकारक्षमम् ॥
दृप्तारातिमदाधिधामहरणं सर्वं सदभ्यासितम् ॥
श्रीमन्माधवभुभूजा ध्रुवमिदं नानाख्यसन्मंत्रिणा ॥ ९० ॥

विष्व गिति । रामां वधूं । आदाय गृहीत्वा । स्वगेहं आयत: आगच्छत: । अस्य वरस्य । विष्वक् अभित: । विभास्वद्देदीप्यमानं । चंद्रज्योतिराग्नं आग्नेयं भाषाप्रसिद्धं दारुद्रव्यं । व्यद्योतिष्ट प्रकाशतेस्म । जनौघा: आयन् गच्छन्तिस्म । दीपा दीपिका: । रेजु: प्रकाशन्तेस्म । वाद्यसंघाश्चनेद् दृध्वन: ॥८६॥ रम्यानिति । प्रेयसीं प्रियतरा आत्मवधूं । आदाय गृहीत्वा । रम्यान् रमणीयान् । आत्मगृहान् स्वगेहं । महोत्सवभरै: करण: आगच्छत: । अतींद्रविभवस्य इन्द्रविभवं अतिक्रांतस्य । हस्तिनीं आरोहत: वध्वासह आधरोहत: । रत्नै: शिरोरत्नाद्यलंकारगतै: आभाति सरत्नाभस्तस्य अंबरै: कनकवसनै: । अतितरां अत्यंतं । आशोभितस्य प्रसाधितस्य । विभो: श्रीमतो वरस्य । लग्नैश्वर्यविलाससपत लग्नसंबांधि यत् ऐश्वर्य वैभवं । तस्य विलाससपत् शोभोद्रेक: सैव । अध्वनि मार्गे अपरा अन्या वर्या वरणीया भार्येव द्वितीया स्त्रीव अभूत् । स्ववधूमादायातिमहोत्सवेन स्वगेहमागच्छत: श्रीमतो वरस्य मार्गे या काचिदलौकिकीशोभा उत्पन्ना साद्वितीया वधूरिव सर्वैरत्यादरेण प्रेक्षणीया जातेतिभाव: ॥८७॥ वेलायामिति । दैवविद्वरतरै: ज्योतिर्विच्छ्रेष्ठतमै: । उच्चारितायां अस्मिन्समये गृहप्रवेश: कर्तव्य इत्यादिष्टायां वेलायां समये । फलकरौ नारिकेलहस्तौ । देवान् गृहदेवता: । आधाय कृतं । आनंदस्य संदोह: समूहस्तं ददाति तत् ॥८८॥ इत्थमिति । लोकेषु अभिरामा आल्हादका । ये गुणा शालीनतादयस्तेषां धाम स्थानं । रूपेण सौंदर्येण । अधरीकृतास्तिरस्कृता: । सुराधिपस्य इन्द्रस्य । चारुरामा उत्तमा: स्त्रियो रंभोर्वश्यादयो यया तां । भीमात्मजामिव दमयन्तीमिव उदवहत् परिणीतवान् ॥८९॥ विद्योति । दृप्तानां गर्वितानामरातीनां शत्रूणां । मदस्य गर्वस्य । अधिधाम्न: अधिकतेजसश्च हरणं नानाख्यसन्मंत्रिणा कर्ता । श्रीमन्माधवभूभुजा प्रयोज्यकर्त्रा । इद सर्वं सदभ्यासितं । ध्रुवं निश्चयेन ॥९०॥

अनुक्रमणिका

वर्षे वर्षेऽथराज्ञः सपदि सवयसो वीक्ष्य बुद्धेश्चवृद्धिम् ॥
मंत्री कृत्वा प्रणामं नृपवरमिति तं प्रार्थयामास धीमान् ॥
स्वामि त्वस्याधिलेखः प्रभवतु भवतो हस्ततो राजकार्ये ॥
श्रुत्वाऽधत्त द्वितीयाविधुमिव सकलैर्वंदनीयं स लेखम् ॥ ९१ ॥

विद्यायां स निशम्य बुद्धिमधिकां तत्तद्गुणज्ञाननात् ॥
राज्यव्यापृतियोग्यमस्य च वयो मंत्री निरीक्ष्योत्तमः ॥
जिज्ञासुर्जनरंजने च विनये शक्तित्रये नैपुणम् ॥
राज्यांगीकरणे व्यजिज्ञपदमुं काशींगमव्याजतः ॥९२॥

अगृण्हात्कचो जीवनीं शुक्रदत्ताम् । यथा वार्जुनःसंपदं कृष्णदत्ताम् ॥
हतस्त्रीं मरुत्सूनुदत्तां च रामो । गृहाणेशदत्तं तथा त्वं स्वराज्यम् ॥९३॥

करयुगमेकीकृत्य प्रणतोऽहं तेऽस्मि भो विभो चरणम् ॥
वितराज्ञां काशिपुरं यातुं मे त्वं कुमारक्ष ॥९४॥

धन्योसिराजन्मम जन्म धन्यमाज्ञा विधेयेति तमर्थयित्वा ॥
नानाख्यमंत्री प्रभुपादपद्मे नियुज्य देहालिमभूत्कृतार्थः ॥९५॥

जितांतरःशत्रुजिदाहवेषु कालत्रयज्ञोऽतिवशीकृतेशः ॥
निवेद्य सर्वं विभवे स दृष्टो मुद्रां हनूमानिव रामपत्न्यै ॥९६॥

गंतासि चेत्त्वमिह भूसुरभूरिरूपम् । क्षात्रं विचित्रमतिनीतियुतं च वेत्ता ॥
बुद्धाखिलादिमविशिष्टसुसंप्रदायो । मंत्री भवेद्वद सदा मम संनिधौ कः ॥९७॥

वर्षेवर्षइति । स्वामित्वस्य अधिलेखः स्वामित्वसूचकः देयमित्यादिरूपो मुख्यलेखः आधत्त कृतवान् ॥९१॥ विद्यायामिति । तत्तग्दुणज्ञाननात् तत्तग्दुणशिक्षकमख्यात् ।जिज्ञासुर्ज्ञातुमिच्छुः अमुंप्रभुं । व्याजिज्ञपत् । विज्ञापयामास ॥९२॥ अगृण्हादिति । ईशदत्तं । ईश्वरप्रसादलब्धं स्वपितृपैतामहं राज्यं त्वं तथा गृहाण स्वीकुरु ॥९३॥ करयुगमिति । भोविभो त्वं मे काशिपुरं यातुं गतुं । आज्ञां वितर देहि । कुं पृथ्वीं । त्वमेव आरक्ष पालय ॥ ९४ ॥ अथ मंत्री नत्वा स्तौति । धन्य इति । राजन् त्वं धन्योऽसि । त्वत्साचिव्यात् ममापि जन्म धन्यं । अथ प्रार्थयते आज्ञां काशीं गंतुमितिशेषः । विधेया कर्तव्या । इति तं अर्थयित्वा प्रभोर्माधवस्य पादपद्मे चरणकमले देहमेव आलिं भ्रमरं नियुज्य कृतार्थः कृतकृत्यः अभूत् ॥ ९५ ॥ जितांतर इति । जितांतरः जितांतःकरणः । आहवेषु संग्रामेषु । मुद्रां अंगुलीयकं । रामपत्न्यै । सीतायै ॥ ९६ ॥ अथ विभुः प्रतिवक्ति । गंतासीति । हे मंत्रिन् त्वं गंतासि गमिष्यसि चेत् इह राज्ये भूसुराणां ब्राह्मणानां रूपं स्वरूपं ज्ञानमितियावत् । तत्तद्योग्यतानुरूपसत्कारवर्धनं वा तथा विचित्रं अनेकरूपं अतिनीतियुतं च क्षात्रं राज्यरक्षणार्थे तत्तत्कालोपयुक्तं संधिविग्रहादिकं च वेत्ता ज्ञाता पुनः बुद्धाखिलादिमविशिष्टसुसंप्रदायः बुद्धाः ज्ञाताः अखिलाः आदिमाः प्राचीनाः विशिष्टाश्च ये सुसंप्रदायाः अस्मत्कुलपरंपरागतशोभनाचाराः येन । तथाविधः मंत्री सदा मम सान्निधौ को भवेत् त्व वद ब्रूहि तमिति शेषः ॥ ९७ ॥

सूचना.

(१) सन १८७८ सालचे १२ अंकांच्या प्रती ज्यांस पाहिजे असतील त्यांणीं ५ रु० ५ आणे व सन १८७९ सालचे १२ अंकांच्या प्रती ज्यांस पाहिजे असतील त्यांणीं ५ रु० ५ आणे आह्मांकडे पाठविले असतां त्यांजकडे रवाना होतील. सन १८७८ सालचा पहिला अंक शिवाय करून बाकीचे अंक फुटकळ विकत मिळतील. दर अंकाबद्दल ८८८६ पाठविले असतां अंक रवाना होतील.

(२) वर्गणीखालीं लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आह्मांस पो.

रा० रा० श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम्. ए., प्रोफेसर, वुईलसन् कालेज,........मुंबई.

,, ,, शिवराम परशराम भिडे एम्. ए.............बडोदें.

,, ,, कृष्णाजी मोरेश्वर, डिस्ट्रिक्ट जज्ज हापीस....ठाणें.

,, ,, काशिनाथ नारायण साने, बी. ए., हायस्कूल..पुणें.

,, ,, सावळाराम माधव निसवत सायेर............इंदूर.

,, ,, वामन दाजी ओक, सिटीस्कूल..............नागपूर.

(३) हें पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडावें ह्मणून याची किंमत येणें प्रमाणें ठेविली आहे. ऐन किंमत ट०ह०

वर्षास आगाऊ ....४ रुपये ८६

,, मागाहून.................................५ रुपये ८८

आगाऊची मुदत पुस्तक येऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आंत समजावी. पोष्टाचीं तिकिटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्ध्या आण्याचीं असावीं व रुपयास ८८६ प्रमाणें वर्तावळा पाठवावा.

फुटकळ अंकास (पाठविण्याची सवड असल्यास) ८८

(४) आमच्या मुक्यारांखेरीज दुसरे ठिकाणीं पैसा भरल्यास तो आह्मांस पोंचण्याबद्दलची जबाबदारी आह्मांकडे नाहीं.

(५) या पुस्तका संबंधें हरएक प्रकारचा पत्रव्यवहार ठेवणें तो काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक, घर नंबर २५६, सदाशिव पेठ, पुणें. या पत्त्यावर ठेवावा.

अनुक्रमणिका